

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2019

ISSN 0015-248X

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Hanna Lindberg
Ansvarig chefredaktör
Emil Kaukonen
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Pia Maria Ahlbäck
Martina Björklund
Mats Börjesson
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Uggla
Tage Kurtén
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pekka Kettunen
Jutta Ahlbeck
Margrét Halldórsdóttir
Carina Gräsbeck
Jonas Lagerström
Eva Costiander-Huldén

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nordprint Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktid@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden,
Föreningen Konstsamfundet, Kulturfonden Island-Finland,
William Thuring's Stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms
Donationsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse

Innehåll 2/2019

<i>Chefredaktör Hanna Lindberg</i>	
Ideologi och praktik	5
Kollegialt granskade artiklar	
 <i>Mikko Lagerspetz</i>	
Är en konservativ samhällsteori möjlig?	
Sociologiska och kunskapsteoretiska perspektiv	7
Essäer	
<i>Lenart J. Lundqvist</i>	
På spaning efter betydelsen framåt av populismens rörelser i nuet	29
<i>Dag Anckar</i>	
Till frågan om folkinitiativ	41
<i>Martin Högstrand</i>	
Om förtroende och samspel i klassrummet. Några sociologiska aspekter på matematikundervisningen	53
Granskaren	
<i>Lars Westerlund</i>	
Finländarnas vikingatåg	61
<i>Sofia Simelius</i>	
"Konsten är för stor för mig, men ändå mer är lifvet för stort för mig." En biografi över konstnären Sigrid Schauman	67
<i>Nana Blomqvist</i>	
En öppning för forskning i pojkskap och maskulinitet	70
<i>Ann-Charlotte Palmgren</i>	
En samling autoetnografi	73
<i>Victor Wilson</i>	
Kolonialhistorisk syntes av det regionala slaget	76

Ideologi och praktik

Det politiska klimatet i Finland färgas denna vår av riksdagsvalet som bestämmer de kommande årens politiska karta. På spel står både sakfrågor och ideologiska trosgrunder, som kan vara antingen partispecifika eller -överskridande. Intresset för samhällsanalys märks även i bidragen till vårens nummer av *Finsk Tidskrift*, som alla är statsvetenskapliga eller sociologiska betraktelser. I numrets kollegialt granskade artikel undersöker Mikko Lagerspetz det konservativa tankesättet samt dess politiska och teoretiska följder. Är en konservativ samhällsteori möjlig? Rubriken för artikeln anspelar på paradoxen i att samhällsvetenskaperna å ena sidan föddes för att förstå modernitet och modernisering, samtidigt som en del teoretiker å andra sidan använt sig av samhällsvetenskapens metoder för att argumentera för en konservativ världssyn. Genom att analysera såväl klassiska som moderna tänkare identifierar Lagerspetz grunderna för en konservativ samhällsteoretisk ansats – som ofta existerar i spänningsfältet mellan teori och politik – samtidigt som han pekar på dess brister.

Lennart J. Lundqvist diskuterar i sin essä populismen som ideologi och praktik, i synnerhet i Sverige och Finland. Lundqvist ringar in populismens ideologiska grund, enligt vilken pluralism är ett hinder för att folkviljan ska komma till uttryck. Om man ser på den internationella trenden har populistpartiernas framfart varit iögonfallande under de senaste decennierna, framför allt i det forna östblocket. Samtidigt visar Sannfinländarnas och Sverigedemokraternas framgångar att det även i stabilare liberala

demokratier har funnits utrymme för ideologier som motsätter sig mångfald och statlig styrning.

Även i Dag Anckars essä behandlas ett dagsaktuellt tema, nämligen folkinitiativ. Möjligheten för medborgare att ta upp frågor som erhållit 50 000 underteckningar av röstberättigade medborgare till behandling i riksdagen har varit en mycket uppmärksammasad, om än föga framgångsrik möjlighet till påverkan. I sin essä diskuterar Anckar folkinitiativförfarandet och pläderar samtidigt för en utvidgning av systemet som skulle innefatta möjligheten till folkomröstning. Detta ser Anckar som ett steg mot en mera omfattande direkt demokrati.

I numrets sista essä står igen det sociologiska perspektivet i centrum, denna gång riktat mot matematikundervisningen. Martin Högstrand reflekterar över den matematisk-pedagogiska praxisen, som han ser som annorlunda än den humanistiska, och frågar sig hur man i matematikundervisningen kan förmedla ett intresse för matematik även till sådana människor som inte har en naturlig fallenhet för det. Enligt Högstrand bör matematikern och pedagogen tänka på klassrumssituationen ur ett sociologiskt perspektiv för att nå framgång.

I detta nummer av *Finsk Tidskrift* bjuder även Granskaren på recensioner av högaktuella böcker på teman som finländska SS-frivilliga under andra världskriget och pojkskap i det finländska samhället. God läsning!

Hanna Lindberg

Raseborg, 25.3.2019

Kollegialt granskade artiklar

✚ Är en konservativ samhällsteori möjlig? Sociologiska och kunskapsteoretiska perspektiv

Mikko Lagerspetz

Den gången var vi inte överens i frågan om den rätta andan [som skulle råda i en studentkorporation], ni påstod att ni sjunger och dricker utan någon särskild anda, eller dricker i en ny anda av något slag, vad jag förstod. Då trodde jag er och där tog jag fel. Jag trodde på det ni berättade om den nya andan, eller om att sjunga och dricka utan någon anda, men jag borde ha varit klokare än en ung man som ni och vetat att det inte är andan som föder sång och dryckeslag, utan att det är av dryckeslag och sång som andan föds. Och när ni dricker och sjunger på det riktiga sättet som man gjorde under den gyllene tiden i Baltikum, då måste den rätta baltiska andan också träda fram, den riktiga baltiska disposition som strävar efter distinktion i alla avseenden. [...] Sålunda har jag funderat på vårt kära hemlands framtid och kommit till den glädjande slutsatsen att det förgångna inte alls är dött, att det förgångna är det enda levande som ingjuter liv och livskraft i människors och folkets öden; att det endast är det förgångna som möjliggör utveckling, och att den gyllene forntidens anda kanske först nu börjar sprida sig och slå rot i vårt hemland, hos de breda folklagren, medan den tidigare enbart tillhörde fåtalet. ”Jag räds bara”, fortsatte han på landsmålet, ”för att de misshandla det rätta baltiska förgångna, när de icke förstå den rätta drycken och sången. Ni skola säga åt dem, när ni gå till dem, att de måste förstå sig på den rätta drycken och sången, då kommer också den rätta andan, den trofasta estniska anda som sitter i den grå gamlingen, när han säger till sin son: gå du och gör dagsverke för din käre herr baron tills han dör”.

(Tammsaare 1935/1984, 177–178. Egen översättning här och framledes).

Inledning

När man diskuterar konservatismen som tänkesätt¹ förs mina tankar till dessa formuleringar i romanen *Jag älskade en tyska* av Anton Hansen Tammsaare (1878–1940). Boken utkom 1935. Några av den estniska nationalförfattarens andra verk är mer kända än denna, som inte översatts till andra språk än ryska, lettiska och tyska (se Tammsaare 1935/1977). Romanen är en historia om olycklig kärlek över stånds- och nationalitetsgränser, i ogynnsamma ekonomiska förhållanden. Passagen finns i berättelsens slut, där författaren återger ett samtal mellan huvudpersonen, en ung estnisk tjänsteman med osäkra framtidsutsikter, och den utarmade gamla balttyska baronen, farfar till hans nu redan avlidna kärlek.

Det är inte andan eller idéerna som skapar handling, kultur och sociala realiteter, utan tvärtom. Andan kommer från sången, inte tvärtom. Med tidens gång har det bildats ett djupt skikt av konventioner och handlingsmönster, som inte har, inte behöver ha, eller ens kan ha någon annan förklaring än enbart att *de är just sådana som de är*. Det är traditionen som är den egentliga styrande idén (om man ens har någon alls). Ungefär så uppfattade jag den gamle baronens tal. Tammsaare var inte främmande för sin samtida europeiska litteratur, där förhållandet mellan tradition och upplysningsidéer inte sällan behandlades. Vad handlingen beträffar, har *Jag älskade en tyska* många likheter med Knut Hamsuns kortroman *Victoria*, som utkom 1898. Citatet ovan har ingen motsvarighet i den; men samtal om det förgångna och det moderna står att finna i många europeiska skriftstycken från 1900-talet, och kanske särskilt från tiden mellan världskrigen. Två välkända skönlitterära exempel på sådana är författade av Thomas Mann och finns i *Bergtagen* (1924) och i den först efter kriget utkomna *Doktor Faustus* (1947). Men de mindre kända exemplen är talrika.

Karl Mannheim (1936/1946) å sin sida gav i boken *Ideologi och utopi* en sociologisk formulering åt liknande idéer om det konservativa tänkandets väsen. ”Den konservativa mentaliteten är som

¹ Denna text har diskuterats vid sociologiska enhetens vid Åbo Akademi forskarseminarium. Dessutom har jag dryftat de här behandlade temana och fått värdefulla kommentarer av Eerik Lagerspetz, Olli Lagerspetz och Dan Sundblom. Jag tackar för allas hjälp och uppmuntran.

sådan inte lämpad för teoretisering”, konstaterar han (ibid, 206). I sin ursprungliga form befattade sig det konservativa tänkesättet inte med självrannsakan. Beskrivningen är inte så olik den gamle baronens. Samma betoning på en avsaknad av abstrakta idéer återkommer i de sociologiska beskrivningarna av ett traditionellt samhälle. Det av Tönnies (1887/1912, 152) beskrivna *Gemeinschaft* styrdes av den naturliga viljan, till skillnad från det moderna, av förnuftet styrda *Gesellschaft*. Motsatsförhållandet mellan traditionellt och modernt, mellan det som nedärvts utan reflektion och en medveten, på förnuft baserad förnyelse hör ju till den klassiska sociologins mest älskade teoretiska verktyg. Man kan utan överdrift säga att allting som i den nutida sociologin överlevt från disciplinens första århundrade (i form av texter och teoretiska frågeställningar; från Saint-Simon till Weber), har att göra med denna tudelning. Om alla andra delar av den sociologiska begreppsapparaten skulle gå förlorade, kunde man ändå med hjälp av begreppsparet *Gemeinschaft-Gesellschaft* rekonstruera det hela, såsom arkeologerna kan rekonstruera en förhistorisk kruka med hjälp av en enda skärva, har det påståtts (Töttö 1996, 156).

Sociologin, liksom de andra ”moderna” människovetenskaperna (såsom ekonomi, statsvetenskap och positivistisk historieskrivning), uppkom som ett försök att förstå och förklara den samhällsliga utvecklingen i tidigt 1800-tal. Demokratisering, industrialisering, kapitalism, sekularisering och urbanisering uppfattades som olika sidor av ”framsteget” som hade ett gemensamt namn: modernisering. Det av vetenskapen krönte förnuftet trängde undan tidigare institutioner och föreställningar. Samhällsvetenskapen föddes som en vetenskap om modernitet och modernisering. De därmed förbundna frågeställningarna skrevs in i dess DNA. Men är samhällsvetenskapen då ofrånkomligen ”modernistisk”? Kan den ge uttryck för och formulera tankar som motsätter sig framstegstanken?

Med följande framställning ämnar jag identifiera grunddragen i det konservativa tänkesättet och begrunda de möjliga politiska och teoretiska implikationerna. Mitt val av källor och exempel är begränsat. Det är dock representativt i den bemärkelsen att det illustrerar de kunskapsteoretiska, empiriska och normativa ståndpunkter som utmärker detta tänkesätt. Dessa utgör också de

nödvändiga utgångspunkterna för en konservativ samhällsteori, såtillvida en sådan alls kan formuleras. Ordet "samhällsteori" används här i en krävande betydelse; för att beskriva ett logiskt system som utgör en systematisk reflektion över samhället, och som kan tjäna som grund för empiriska hypoteser (Moe 2007, 15f).

Den spontant ackumulerande kunskapen

"Minervas ugglor sprider ut sina vingar först när nattens skuggor samlas", skrev G.W.F. Hegel i sitt förord till *Rättsfilosofin* (1820), såsom Mannheim (1936/1946, 208) påminner. Man blir medveten om de existerande livsformerna först när de av någon anledning blir hotade. Med Mannheims ord (206-208) är det "bara de oppositionella klassernas revolt och deras tendens att överstiga den existerande samhällsordningens gränser som gör, att den konservativa mentaliteten börjar undersöka basen för sin egen dominans, med historisk-filosofiska självreflektioner som det nödvändiga resultatet. [...] Det var först den liberala opponenter som så att säga tvingade ut den till detta konfliktfält." De konservativa självreflektionerna dyker upp samtidigt med sociologi.

Det konservativa tänkesättet är i grunden icke-teoretiskt, men när argumentet väl hade formulerats var dess udd likaledes riktad mot teoretisering. I de nedärvda sedvänjorna och institutionerna har ackumulerats en kunskap, som inte går att reducera till en samling rationella idéer, såsom frihet, rättvisa och så vidare, inte heller till folkets vilja. I nämnda verk konstaterar Hegel, att en konstitution inte är:

[...] bara någonting som man har tillverkat; den har arbetats ut av århundraden, den utgör idén, rationalitetens medvetande i den grad som rationaliteten utvecklats inom en särskild nation. Därmed är ingen konstitution enbart en skapelse av sina undersåtar.

(citerad av Pelczynski 1964, 118)

För en konservativ ter sig politiska handlingsplaner grundade på principer och idéer som farliga och verklighetsfrämmande utopier. Samhällsskicket växer fram organiskt genom "trial and error",

inte genom medveten planering. Man pekar dels på de i utopierna inneboende farorna (av vilka den franska revolutionen hade gett ett varnande exempel), dels på all kunskaps inskränkthet. Därtill kommer insikten om att även det till synes revolutionära framstegget ofta endast ger ny form och ny benämning åt någonting som egentligen redan länge funnits (de Tocqueville 1986, 221f).

Men svärdet är också tveeggat. Lika utopiskt som det är enbart på basis av teoretiska resonemang utforma nya samhällsstrukturer, är det att återinföra sådana som redan förpassats till historien. I sin *Utredning om kungariket Württembergs ständerförsamling* från 1815–16 uppmärksammar Hegel i färggranna ordalag sin publik på detta: den som hävdar giltigheten av den gamla, redan övergivna konstitutionen är som en köpman som hävdar sin äganderätt till lasten i ett förlist skepp på havsbotten, eller som en änkling som gör anspråk på sin hädangångna maka. Dessutom, om man betraktar historien (bland annat) som en process av kunskapsackumulation, bör man i lika grad som tidigare erfarenheter även beakta dem som mer nyligen förvärvats genom revolutioner och därpå följande krig (Hegel 1815–16/1964, 282).

Inte alla politiska program som framställer sig som konservativa, kan alltså motiveras med hänvisning till grundprincipen om spontan kunskapsackumulation. Ett anrop om att återvända till en mytisk germansk forntid, till medeltidens kristna värderingar eller till 1950-talets könsroller innebär också ett avståndstagande från all den senare förvärvade erfarenheten. Fast man skulle bortse från svårigheten i att fastställa den empiriska riktigheten av viss uppfattning om en förgången epok, kvarstår ännu frågan: Varför välja just detta förgångna? Varför välja bort de senare eller tidigare epokerna som möjliga modeller? Man väljer inte *traditionen*; man väljer *en viss tradition* bland många. Därvid är man ändå tvungen att hänvisa till mer allmänna principer och därvid avviker man även från konservatismens grundtanke som avvisar idéer.

Men kunde man kanske ändå kalla Guds vilja för en idé? Ty det var med Hens vilja som den före moderniseringen rådande samhällsordningen legitimerades, såtillvida som man alls behövde göra det. Guds vilja var inget empiriskt objekt. Med den avsåg man i själva verket inget mindre än allt det som fanns för tillfället, det som tidigare funnits, och hur de traditionella maktHAVarna ville ha det. Det första försöket att i ordets egentliga mening legitimera de nedärvda samhällsstrukturerna och maktrelationerna innebar också den första avvikelser från konservatismen. Det kan inte finnas någon som helst förpliktelse som baserar sig på annat än individens eget agerande, påstod Thomas Hobbes (1651, 211). Hobbes var en anhängare av den absoluta kungamakten, dock argumenterade han utifrån idén om ett samhällsfördrag, och därmed öppnade han dörren för liberalism, kanske mot eget bättre vetande (jfr Scruton 1980, 29). Här bevittnar vi inträdet av upplysningens hjälte, den rationella och från alla band fria individen. Att denna individ i detta första skede blev en anhängare av absolutismen berodde väl närmast på dåligt sällskap. I Hobbes stipulerade naturtillstånd rådde ett allas krig mot alla (Hobbes 1651, 62).

Den mänskliga naturen avlöste Guds vilja som legitimeringsgrund. Den har förblivit ett av den konservativa teoretiseringens favoritbegrepp. Samtidigt är begreppet laddat och mångtydigt, och blandar ihop empiriska och normativa element (Ylikoski & Kokkonen 2009, 395-401). En existerande samhällelig institution eller sedvänja förklaras önskvärd för att den baserar sig på människans natur; försöken att ändra på samhällsskicket förklaras som dömda att misslyckas, eftersom de strider mot densamma. Att man till exempel "alltid haft" hierarkiska maktstrukturer är enligt det konservativa synsättet ett tecken på att de är förenliga med människans natur, och att de därför också är önskvärda och legitima – ja, de enda i längden hållbara. Men sådana normativa påståenden väger föga tyngre än möjliga andra, motsatta påståenden. Enligt *Kommunistiska manifestet* var alla hittillsvarande samhällens historia lika med klasskampens historia; Marx framställde kommunismen överlägsen kapitalismen för att den var förenlig med – människans natur (von Wright 1978/1993, 148-151). Både

viljan att underordna sig auktoriteter och viljan till frigörelse tycks ”alltid” ha funnits; båda har sagts höra till människans natur. Men hur avgör man vem som har ”rätt”? Ät det på empirisk väg?

Ur empirisk synpunkt kan den mänskliga naturen tänkas omfatta det för alla människor gemensamma, alltså det som alla människor har biologiska förutsättningar för. Här befattar vi oss med ett mycket allmänt begrepp. Som sådant har det knappast något att erbjuda åt politiska resonemang. Om vi räknar med den mångfald som mänskliga samhällen faktiskt uppvisar och som de i det förgångna har uppvisat, kan vi bara konstatera att dess spektrum är mycket bredare än utrymmet för vilka som helst politiska lösningar, i vilket som helst enskilt samhälle. Dessutom finns det ingen orsak att anta att hela den mänskligt möjliga variationen av olika samhällsskick redan skulle ha förverkligats någonstans. Också hittills aldrig sedda politiska system och normsystem kan vara förenliga med människans biologiska förutsättningar. Gränserna för den politiska och sociologiska fantasin ställs framför allt av de i samtiden gällande normerna och värderingarna, inte av den mänskliga naturens skrankor. Kända litterära dystopier som Orwells *1984* (Orwell 1949/1977) uppnår sin effekt uttryckligen genom att framställa förskräckliga totalitära samhällsskick som i själva verket förenliga med människans natur. Man kan visserligen också föreställa sig samhällen som faktiskt skulle strida mot den, till exempel där samhällsmedlemmarna skulle kommunicera med varandra med hjälp av telepati. Men sådana dryftas inte i politiska debatter.

En annan möjlig empirisk tolkning av begreppet skulle vara, att det inte omfattar alla existerande eller biologiskt möjliga, utan bara de för människan *typiska* beteendemönstren. Men allt det som är typiskt (i betydelsen oftast, eller åtminstone ofta förekommande) just nu i ett visst samhälle är inte, eller har inte varit det i alla nutida eller tidigare samhällen. Läskunnigheten var mycket otypisk för bara några århundraden sedan. I dag bor över hälften av jordens befolkning i stadsområden (Giddens & Sutton 2013, 153, figur 5.1). Men så har fallet inte varit under största delen av människosläktets historia. Är stadslivet då ”naturligt” eller ”onaturligt” för människan? Om man skulle vara seriöst ute efter att ge frågan ett på empiri baserat svar, kunde man kanske jämföra stads- och

landsbygdsbefolkning med avseende på olika indikatorer för hälsa, fysiskt och psykiskt välbefinnande och så vidare. Men härvid har man ingen nytta av begreppet ”mänsklig natur”. De möjliga slutsatserna skulle handla just om det mänskliga välbefinnandets förutsättningar, och frågan om det ”naturliga” eller ”onaturliga” skulle inte alls behöva diskuteras. Samma gäller till exempel när man kontrasterar småskaliga, släktskapsbaserade institutioner mot de mer omfattande moderna politiska institutionerna (se Fukuyama 2011, 43). Vi känner här igen Tönnies klassiska tudelning. Båda typer av institutioner kan i själva verket analyseras utan någon som helst hänvisning till ”mänsklig natur”. I sin förträffliga, år 2009 utkomna bok om evolution och mänsklig natur konstaterar Petri Ylikoski och Tomi Kokkonen (2009, 399):

Som ett förklarande begrepp är den mänskliga naturen både onödig och vilseledande. Att människan saknar något naturligt väsen innebär förstås inte att hon genom uppfostran kunde ombildas till vad som helst, eller att hennes behov, fallenheter och förmågor skulle kunna anpassas till vilket ekonomiskt eller socialt system som helst på ett sådant sätt att systemet faktiskt skulle fungera. Det är ju den här typen av uppfattningar som begreppet mänsklig natur har använts för att bestrida. Det metafysiskt och normativt laddade begreppet behövs emellertid inte för en diskussion av sådana i grunden empiriska påståenden.

De politiska motpolerna

Den polske filosofen Leszek Kołakowski (1927–2009), för närvarande i viss mån aktuell (och i viss mån missförstådd, se Fligel u.å.) inom den politiska nykonservatismen, beskrev 1978 sin egen världsåskådning i en kortessä med rubriken *Hur vara en konservativ-liberal socialist* (Kołakowski 1978). Det märkvärdiga och sprängkraftiga finns redan i rubriken. Stora politiska motsättningar formuleras och marknadsförs i dag nämligen oftast som någonting mellan två, och just två, motpoler: höger och vänster; eller så som den i USA rådande formuleringen blivit: de konservativa och de liberala.²

² Det kan faktiskt vara det majoritära valsystelet och den därmed sammanhängande partipolitiska polariseringen i USA och Storbritannien, som den övriga världen har att tacka för denna tankeförbistring.

Svårigheterna med sådana tudelningar blir uppenbara redan när man försöker sätta ihop höger-vänster med konservativ-liberal. De två schablonerna överlappar inte. Om vi till exempel talar om ett av de centrala områdena inom politiken, välfärdstjänsterna och deras finansiering, samt antar en finländsk, nordisk eller västeuropeisk synpunkt, ter sig de nutida tendenserna av avstatligande både liberalistiska och högerinriktade. Den som motsätter sig denna utveckling är i praktiken konservativ (och kan ha goda skäl att vara det). Att i dag slå värn om den socialdemokratiska välfärdsmodellen innebär att hålla fast vid det som finns. Modellen har visat sig fungera bra, med eventuellt behov av blott små, gradvisa justeringar, och en revolutionerande reform är ur denna synpunkt både överflödigt och farlig.

De tre indelningar som Kołakowski hänvisar till är kanske välkända och självklara. Men det kan ändå löna sig att erinra sig om grundvalen: *motsatsen till socialism är inte konservatism, utan marknadsbaserad kapitalism. Motsatsen till liberalism är inte konservatism, utan auktoritärt styre. Motsatsen till konservatism är modernismen*, det vill säga tron på att det finns ett på förnuft baserat framsteg, och att de traditionella institutionerna och föreställningarna bör och kommer att genomskädas, reformeras och vid behov avskaffas. Konservatismens motståndare är då framstegstanken. Framstegets riktning kan i olika situationer komma att bestämmas av den demokratiskt valda regeringen, av den socialistiska femårsplanen, eller av den fria marknaden. En konservativ kan vid behov välja att motsätta sig dem alla.

De av Kołakowski (1978, 46) framburna konservativa principerna omfattar att:

1. Vilka som helst förbättringar som inträffat i mänskligt liv har alltid bekostats med motgångar och problem; vid varje försök till reform och förbättring bör man beakta kostnaderna. [...]
2. Vi vet inte till vilken grad som vissa traditionella former av samhällsliv – familjeritualer, nationer, religiösa samfund – är nödvändiga för att samhället ska vara hållbart eller till och med möjligt. Det finns ingen orsak att tro att vi, om vi förstör dessa former, eller om vi brännmärker dem som irrationella, kan öka möjligheterna för lycka, fred, säkerhet eller frihet. [...]

3. Upplysningens *idée fixe* [oreflekterade, envist hållna utgångspunkt] – att avundsjuka, självgodhet, habegär och aggression beror på brister hos sociala institutioner, och att de kan avskaffas genom en omgestaltning av desamma – är inte enbart högst osannolik och i strid mot all erfarenhet, utan också mycket farlig. [...] Att hoppas på en institutionalisering av broderlighet, kärlek, altruism betyder att man redan planerar för despotism.

Som vi ser ingår det i hans konservativa credo både empiriska, metodologiska och epistemologiska element; den normativa utgångspunkten bakom alltihop är förstås att man är ute efter att finna de bärande principerna för det bästa möjliga samhället. Empiriska är hans förmodanden om att förbättringarna i människans livsvillkor alltid också medfört problem, eller att försöken på att skapa institutioner som stöder vissa samhällseliga dygder nödvändigtvis leder till despotism. De kan – i vart enskilt fall – empiriskt stämma eller inte stämma. Det senare påståendet kunde ju till exempel te sig uppenbart med utgångspunkt i det realsocialistiska Polen som Kołakowski hade lämnat 1968, men inte nödvändigtvis i en socialdemokratisk välfärdsstat. Den institutionella religionen är väl det mest kända exemplet på ett försök att institutionalisera kärlek (osv.). Den har visserligen kunnat leda till despotism, men inte alls alltid. Att man vid en utvärdering av varje reformförsök bör beakta möjliga både för- och nackdelar är däremot en metodologisk princip. Den kan väl ganska självklart omfattas oberoende vad man i övrigt anser om konservatism. Det starkaste argumentet är det epistemologiska: att det ofta är helt enkelt omöjligt att äga all den kunskap som medveten samhällsplanering egentligen skulle förutsätta. Vi känner här igen det konservativa kärnargumentet om spontan kunskapsackumulation.

Men Kołakowski var alltså inte enbart konservativ, utan också liberal och socialist. Han understryker (ur en liberal synpunkt), att samhället inte är en myrstack utan utrymme för individuellt initiativ eller uppfinning (ty vi är inga myror); samt (ur socialistisk synpunkt), att marknaden bör underställas demokratisk kontroll, samtidigt som de kontrollerande institutionernas makt bör begränsas så att de inte utgör ett hot mot friheten. ”Den typ av antropologisk pessimism som ledde till den osannolika uppfattningen om att progressiv inkomstskatt är en omänsklig börda, är lika

suspekt som den typ av historisk optimism på vilken Arkipelaget Gulag grundade sig på” (ibid.).

På jakt efter en ”organisk sanning”

Överallt i världen bevittnar vi uppsvinget av politiska rörelser som lättvindigt kallas konservativa. Detta trots att till exempel den politiska islamismen, i likhet med alla fundamentalismer, i själva verket är en reformatorisk eller revolutionär rörelse – ett försök att återanknyta till ”fundamentet”, att etablera en tolkning av den religiösa tron som inte bygger på utan ska ersätta de tidigare traditionerna (Tibi 1991, 168–172). Högerpopulistiska rörelser och partier i Europa och USA har inlett en strid mot pluralismen och rättsstaten, vilka båda har en lång utvecklingshistoria i dessa regioner (Bozóki 2017). Trots att de i allmänhet delar konservatismens avoghet mot teoretisering, har också populisterna börjat söka efter ett teoretiskt rättfärdigande (igen som ett svar på den liberala, socialistiska eller den traditionellt konservativa motståndaren). Det finns en beställning på en ny Alfred Rosenberg, som skulle sammanföra rörelsens världssyn med teori för att de tillsammans ska bilda en ”organisk sanning” (Rosenberg 1930/1943, 681–685; 690f).

Exempel på försök att ge populismen en intellektuell anstrykning är legio. Ett, för tillfället aktuellt och ekonomiskt framgångsrikt försök är Youtube-föredragen av den kanadensiske psykologiprofessorn Jordan Peterson, som i skrivande stund (januari 2019) har samlat en publik på över 1,8 miljoner prenumeranter (Youtube 2019). Hans budskap riktar sig dels mot en förmodad hegemoni av marxism, poststrukturalism, konstruktivism och feminism inom universiteten, dels mot de vita männens förmenat hotade ställning i västvärlden (Bowles 2018; Peterson 2018; Raatikainen 2018). Petersons argumentation står sällan i skriven form. Hans så att säga vetenskapliga huvudarbete hittills, boken *Maps of Meaning* (Peterson 1999) handlar huvudsakligen om något annat. Det är ett försök att med hänvisning till jungianska arketyper konstruera ett motsatsförhållande mellan det kvinnliga kaoset och den manliga ordningen. Kanske inte överraskande är hans andra, nyligen utkomna bok en självhjälpsbok för unga män.

Ett exempel från närmare håll är Jari Ehrnrooths (2016) *Hyvintoimintayhteiskunta*. Boken är dels ett försök till filosofisk antropologi, dels en politisk programförklaring. Medvetandet är enligt Ehrnrooth fritt. Det eftersträvar dock ett tillstånd som heter viljan till rättfärdighet (*oikeamielisyy*s). I denna vilja ingår en förvisning om att arbete, hälsosamma livsvanor och individuellt ansvarstagande är förutsättningarna för ett gott liv. Till det goda livet hör däremot inte vissa andra egenskaper och värderingar, såsom njutningslystnad, idén om ett välfärdssamhälle och okritisk tolerans gentemot andra kulturer. Ett gott samhälle skall bland annat ställa strängare krav på sina medlemmars livsstil och avskaffa kollektiv intresserepresentation. Boken åskådliggör mer generella problem hos försöken på konservativt teoretiserande. I vissa sammanhang (såsom ekonomi) pläderar man för frihet och individualism som ”det naturliga”, i andra (såsom kultur och värderingar) motsätter man sig dem (se även Lagerspetz 2017).

Trots den enorma skillnaden mellan de två exemplen i spridning, skrivstil och inflytande är också likheterna tydliga. De två intellektuella med viss akademisk legitimitet hoppas på ett samhälle med mer disciplin, med tydligt markerade värderingar och med mindre utrymme för minoriteter. Samtidigt är det svårt att kalla dessa samlingar av normativa och (ofta ogrundade) empiriska påståenden för teori. Inget av de förment teoretiska påståendena är vetenskapliga i strikt mening, det vill säga som utgångspunkt för empiriskt testbara hypoteser. De normativa ställningstagandena är å sin sida ingenting mer än vagt systematiserade uttryck för visst politiskt sentiment. Mellan de två gapar ett tomrum.

Det skulle vara orättvist att låta nykonservativ teori representeras endast av de två försöken av Peterson och Ehrnrooth. En tredje, likaledes politiskt engagerad (se *Paris Statement* 2017) men teoretiskt mycket mer nyanserad tänkare är den brittiske estetikern och filosofen Roger Scruton. Även hans argumentation åskådliggör tomrummet mellan teori och politiskt konservativa värderingar, men detta är han själv medveten om. Scruton kritiserar framstegstron, men är samtidigt mån om att framställa sina egna politiska ställningstaganden som ”dogmatik”, inte som teori. Han framhåller vikten av att bevara de nedärvda brittiska politiska institutionerna, men också att det inte finns någon orsak till att till

exempel Sovjetunionens medborgare i sitt hemland borde åtnjuta samma rättigheter som brittena (Scruton 1980, 49). Som jag lyfte fram tidigare i denna artikel ligger konservatismens teoretiska styrka inte i dess förmåga att motivera ett visst samhällsskick, utan i förmågan att avfärda överdriven tilltro på rationell planering. Ett samhälle kan inte godtyckligt stöpas om:

Det som utmärker en rationell diskussion är att dess mål inte är på förhand bestämda, att vissa mål – kanske just de viktigaste – kan snarare upptäckas än fattas beslut om. [...] Det gäller alltså att förstå att ett samhälle har en vilja, och att en rationellt tänkande person måste förbli öppen för att kunna övertygas av den. För en konservativ finns denna vilja inhyst i historia, tradition, kultur och prejudikat.

(Scruton 1980, 24)

De sistnämnda, de nedärvda praktikerna, kan och behöver alltså inte teoretiskt motiveras. De bygger inte på universellt giltiga principer.

Rationalitetens begränsningar

En av de möjliga slutsatserna skulle innebära ingenting annat än en påminnelse om denna artikels början. Konservatismen lämpar sig inte för teoretisering, den ser i själva verket i rationaliteten sin fiende. Därför kan vi inte heller förvänta oss uppkomsten av en konservativ teori. Det finns mer eller mindre lyckade försök på att systematisera förment konservativa politiska rörelsers ideologiska ståndpunkter. De är dock endast normativa ställningstaganden, tidvis argumenterade med stöd av tveksamma empiriska påståenden (om missbruk av socialstöd, invandrarnas brottsbenägenhet, kvinnors genetiska egenskaper m.m.). De kan inte kallas för teori i egentlig mening. Men då håller vi på att tappa två viktiga saker ur sikte: 1) som vi konstaterade, är den mot liberalism och socialism riktade politiken inte nödvändigtvis samma som konservatism; och 2) att också själva misstanken mot rationaliteten kan utgöra en grund för teori.

En instrumentell eller teknisk, målinriktad rationalitet ”består framför allt i en behärskning av *medlen* för uppnående av olika

målsättningar. [...] Däremot står den handfallen inför de värdepremisser, som skall legitimera målen för samhälleligt handlande”, skrev Georg Henrik von Wright (1987, 17–18) i *Vetenskapen och förnuftet*. Och när hans mentor Ludwig Wittgenstein (1922, 188, § 7) avslutade sin *Tractatus Logico-Philosophicus* med: *Wovon man nicht sprechen kann* [...], gav han uttryck för ett tema som kom att inta en stor roll i hans senare filosofi: att det inte är orden och begreppen, utan de invanda livsformerna som förser våra handlingar med mening. Wittgenstein var tydligen inte högerinriktad i politisk mening (han övervägde att flytta till Sovjetunionen 1935), men säkert kritiskt inställd till moderniteten (Nyiri 1976, 506f; von Wright 1993, 91–112).

Ur en sådan kritisk inställning kan också teorier födas. Frågan om rationalitetens begränsningar hör samman med den moderniseringsproblematik som gav upphov till sociologin. Tidigare kunde vi konstatera att disciplinen föddes som en vetenskap om modernisering. Vetenskaplig kunskap om samhället var en del av ”framsteget”. Men sociologin intog också tidigt en kritisk inställning till liberalismens idé om en alltigenom rationell *homo oeconomicus*. Indelningen traditionell-modern, *Gemeinschaft-Gesellschaft*, mekanisk-organisk, expressiv-instrumentell förblev central för att den rimmade med sociologins i empirisk erfarenhet förankrade uppfattning om det sociala livets inneboende tröghet. Som vi vet har sociologins förhållande till moderniseringen varierat. Durkheim och Tönnies försåg det traditionella och det moderna med direkt motsatta förtecken. Tönnies beklagade eroderingen av det förmoderna *Gemeinschaft*, medan Durkheim välkomnade de nya solidaritetsformerna som utvecklingen frambringade. Men båda var medvetna om vad den innebar. De sociologiska teorierna har handlat om skillnaden mellan det rationellt planerade och det oplanerat uppstående, om nödvändigheten av att förankra det nya i det som finns. Ingen sociolog tror väl att ett samhälle kan förändras i en handvändning, lika lite som hon kan föreställa sig ett samhälle som inte alls är föränderligt.

En teori om tradition måste vara sociologisk, för att traditionen uppenbarligen är ett socialt fenomen, konstaterade Karl Popper. I ett år 1948 hållet föredrag om ”en rationell teori om tradition”, ställde han två samhällsteoretiska synsätt mot varandra (Popper

1963, 120–135). Ett kallar han för konspirationsteori. Det går ut på att varje samhällsinstitution kan förklaras som resultatet av individers medvetna handlingar; kollektiv uppfattas som enskilda aktörer som i detta liknar individer. Synsättet känner vi igen i klassisk ekonomisk teori, som Marx i själva verket var en av de första att kritisera (ibid., 125, fn. 3). Det sociologiska synsättet utmärks däremot av en medvetenhet om att varje handling har oföväntade (och ofta oönskade) konsekvenser.

Jag ger ett enkelt exempel. Vi säger att en man behöver sälja huset som han äger i en liten by. Nyligen fanns i samma by en annan man som köpte ett hus som han hade brådsökande behov av. Nu kommer [den andra] försäljaren. Han kommer att upptäcka att han under vanliga förhållanden inte kan få ett närapå lika högt pris som den tidigare köparen behövde betala för ett likadant hus. Detta betyder att marknadspriset går ned av själva faktumet att någon vill sälja sitt hus. Och detta stämmer generellt. Den som vill sälja något sänker marknadsvärdet på det han säljer; den som vill köpa något höjer marknadsvärdet på det han vill köpa. Detta gäller förstås enbart i små, fria marknader. Jag säger inte att marknadsekonomin inte kunde ersättas med något annat system. Men det här är vad som händer i en marknadsekonomi (ibid., 124).

Om man då vill reformera samhället och dess institutioner, är det nödvändigt att först och främst förstå hur de fungerar i detta nu. Men det är möjligt, rentav sannolikt att vi aldrig kommer att äga denna insikt. Popper har rätt i att det är just inom sociologin som man uppmärksammat detta (t.ex. Merton 1936). En ny värld, med helt nya institutioner baserade på en alltomfattande rationell plan, skulle snart uppdaga att även de har konsekvenser som man i början inte räknade med. Institutionerna skulle återigen behöva justeras och omarbetas. Men Popper (1963, 131) frågar: varför då inte snarare börja med utgångspunkt i de institutioner som vi har nu?

Jag hänvisade tidigare bland annat till två författare, visserligen med akademisk bakgrund, vars ansatser till teori dock enbart duger som varnande exempel. Må det då vara tillåtet att även hänvisa till en författare utan vare sig docent- eller professorstitel, som medvetet utgår från Poppers idéer som grundlag för praktisk verksamhet. Den ungersk-amerikanske finansmannen George Soros, en gång Poppers elev vid *London School of Economics*, låter sin omfattande finansiering av civilsamhället främst i Östeuropa styras av idén

om öppet samhälle. Också denna idé härstammar från Popper (1945) och är förankrad i hans syn på teori som någonting som inte kan verifieras, men dock falsifieras. Soros har utvecklat den i flera böcker, några bland vilka inte är teoretiskt mindre fullödiga än de flesta sociologiska bestsellers. Det öppna samhället är (fortfarande enligt Popper) motsatsen till totalitarism. Ett öppet samhälle styrs inte av ideologiska trossatser, utan är i stånd att reflexivt använda sig av den spontant uppstående kunskapen (Soros 2006, 199–249). För detta behövs ett livskraftigt medborgarsamhälle. Detta har Soros' nätverk av stiftelser aktivt varit med om att skapa villkoren för i Östeuropa både under och efter vändningen 1989.

Slutsatser

I denna artikel har jag ringat in grundprinciperna för en konservativ världssyn. Detta är någonting som den politiserade diskussionen oftast saknar. Orsaken berörde jag redan: politiska rörelser som man kallar för konservativa följer i praktiken sällan dessa grundprinciper. I deras ideologier ingår vanligtvis ett starkt utopiskt element. De pläderar för en återgång till förmodade tidigare samhällsmodeller utan att ta hänsyn till huruvida de praktiska förutsättningarna finns, och huruvida inte även en sådan vändning skulle "bekostas med motgångar och problem".

De nämnda konservativa grundprinciperna är i stället riktade mot utopier. *Alla sociala handlingar har konsekvenser som inte går att förutse.* Vår kunskap om samhället förblir alltid ofullständig. Traditioner, institutioner och sedvänjor utvecklas genom erfarenhet. Därför innefattar de alltid ackumulerad, tyst kunskap, som vi inte är i stånd att helt genomskåda. Argumentets kärna är alltså epistemologisk. En annan, normativ grundprincip lyder: *Det är klokare att inte riskera att denna kunskap och den praktik som baserar sig på den går förlorad genom snabba reformer.*

Som vi har märkt, kan dessa principer anammas av många politiska tankeriktningar som inte i första hand definierar sig som konservativa – till exempel av försvarandet av den socialdemokratiska välfärdsstaten, eller också av en stor del av sociologin; oenighet kan då främst råda om varningen mot snabba reformer (vilka några

sociologer ändå kan föredra). Samtidigt finns det skäl att erinra sig om två andra saker. För det första kan också de uttryckligen konservativa tankegångarna vara mycket olika till innehåll. De etablerade institutioner som försvaras kan handla om centraliserad statsmakt eller ett decentraliserat styre, om ekonomisk reglering eller fri marknad – allt beroende på den rådande status quo. För det andra finns det många rörelser och ideologier som retoriskt hänvisar till konservatismen, men som egentligen inte alls utgår från de konservativa grundtankarna. ”Nykonservatismen”, eller den nationalistiska högern, är beredd att omvärdera den liberala demokratins och rättsstatens grundvalar, i paradoxal symbios med nyliberalismen, som vill ersätta välbeprövade samhällsstrukturer med marknad. Den konservativa ideologin är inte enhetlig, och många som kallar sig konservativa kunde vid närmare eftertanke hellre kallas för någonting annat. Ifråga om politiska ideologier är detta kanske inte överraskande. Som praktiska handlingsprogram ter sig också liberalism och socialism stundvis som ”smörgåsbord”, därifrån man väljer och vrakar.

Men som teori betraktad stöter konservatismen på utmaningar av annat slag än sina konkurrenter. En teori blir per definition öppen för diskussion och en teori kan alltid ifrågasättas av ny kunskap. Då kommer ”andan” att segra över ”sången”; de invanda praktikerna blottas för rationell kritik. Av den kommer framför allt konservatismens *empiriska* utgångspunkter att drabbas. Om den empiriska vetenskapen inte mera ger stöd för en rasism av 1800-talssnitt, eller om analysen avslöjar en traditionell institution som betingad av särskilda, inte mer aktuella sociala omständigheter, blir det rationellt befogat att förvänta sig en omvärdering. Empirisk vetenskap är alltid öppen för nya rön, och rationaliteten förutsätter att alla samhällsfenomen – även traditionerna – kan analyseras och omprövas. Men traditionen är som en dams ära – om den blir ett föremål för diskussion, har den redan gått förlorad, lär Voltaire ha sagt.

Den egendomliga och överraskande slutsatsen blir att försöken till att konstruera en teori ur de konservativa grundprinciperna inte alls leder till de politiska handlingsprogram som i dagens debatter framställs som ”konservativa”. Själva konceptet av vetenskaplig samhällsteori utesluter tanken om samhällsinstitutioner som inte

behöver förklaras, utan bara upplevas och omfattas. Däremot kan konservatismens icke-empiriska grundprinciper ingå i teorier med mest olikartade politiska implikationer. Idén om spontan kunskapsackumulation och om institutionernas förankring i vardagens praktik rimmar väl med socialkonstruktivismen – ett rött skynke för högerpopulismens intellektuella flygel. En annan insikt, den om kunskapens inskränkthet överlag, leder till insikten om nödvändigheten av tankars och traditioners pluralism – försvaret av vilken har framkallat en av den ungerska nykonservativa regeringen organiserad hatkampanj mot George Soros. I själva processen av att argumentera fram en teori tycks finnas en inre logik som obevekligen leder till andra än konservativa slutsatser.

De konservativa grundtankarna pekar inte mot ett behov av samhällets förenhetligande, utan av respekt för den mångfald som historiskt har uppstått. Den nu befintliga samhällsordningen med liberal demokrati, med institutionaliserad pluralism och lagstadgade rättigheter för kvinnor och minoriteter är i så fall både klok och önskvärd. Också den har en lång utvecklingshistoria bakom sig. Det är förstås möjligt att framtiden behöver nya lösningar som inte är konservativa. Men i vilket fall som helst ska inte konservatismen uppfattas som högerpopulisternas hemmaplan.

Källor och litteratur

- Bowles, Nellie (2018): "Jordan Peterson, Custodian of the Patriarchy", *New York Times*, 18 maj 2018. <https://www.nytimes.com/2018/05/18/style/jordan-peterson-12-rules-for-life.html> [hämtat 24.5.2018]
- Bozóki, András (2017): "Illiberal Democracy Belongs to the Hybrid Regimes. Reflections on Jeffrey C. Isaac's Illiberal Democracy", *Public Seminar*, 2 maj 2017 <http://www.publicseminar.org/2017/08/illiberal-democracy-belongs-to-the-hybrid-regimes/> [hämtat 24.5.2018]
- Ehrnrooth, Jari (2016): *Hyvintoimintayhteiskunta. Miten aikamme kriisi ratkeaa*, Helsinki: Kirjapaja

- Fligel, Anna (u.å.): "What do Isaiah Berlin and Leszek Kołakowski teach us? – A short lecture in social ethics" <http://www.protosociology.de/Rubrum/Fligel-Berlin.pdf> [hämtat 24.5.2018]
- Fukuyama, Francis (2011): *The Origins of Political Institutions. From prehuman times to the French Revolution*, New York: Farrar, Straus & Giroux
- Giddens, Anthony & Philip W. Sutton (2013): *Sociologi*. Femte svenska upplagan, Lund: Studentlitteratur
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1815–16/1964): "Proceedings of the Estates Assembly in the Kingdom of Wurtemberg", i Hegel 1964, s. 246–294
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1964): *Hegel's Political Writings*, Oxford: Clarendon
- Hobbes, Thomas (1651): *Leviathan, or, The matter, forme, and power of a common wealth, ecclesiasticall and civil*, London: Andrew Crooke <http://name.umdl.umich.edu/A43998.0001.001> [hämtat 16.5.2018]
- Kołakowski, Leszek (1978): "How to be a Conservative-Liberal Socialist: A Credo", *Encounter*, oktober 1978, s. 46–49 <http://www.unz.org/Pub/Encounter-1978oct-00046> [hämtat 24.5.2018]
- Lagerspetz, Mikko (2017): "Hyvinvointiyhteiskunnan kurinpalautus", *Tieteessä tapahtuu* 35 6/2017, s. 64–67
- Mannheim, Karl (1936/1946): *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co
- Merton, Robert K. (1936): "The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action", *American Sociological Review* 1 6/1936, s. 894–904
- Moe, Sverre (2007): *Sociologisk teori*, Lund: Studentlitteratur
- Nyiri, I.C. (1976): "Wittgenstein's New Traditionalism", *Essays on Wittgenstein in Honour of G.H. von Wright. Acta Philosophica Fennica* 28 1–3/1976, s. 503–512
- Orwell, George (1949/1977): *Nineteen Eighty-Four. A Novel*, Harmondsworth: Penguin
- Paris Statement* (2017): *The Paris Statement. A Europe We Can Believe In*, <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in/> [hämtat 31.5.2018]

- Pelczynski, Z.A. (1964): "An Introductory Essay", i Hegel 1964, s. 5–137
- Peterson, Jordan B. (1999): *Maps of Meaning: The Architecture of Belief*, London & New York: Routledge
- Peterson, Jordan B. (2018): *Jordan Peterson On The Evil Of Post-modernism* [föredrag på Youtube] <https://www.youtube.com/watch?v=FTxmKc8owUw> [hämtat 24.5.2018]
- Popper, Karl R. (1945): *The Open Society and Its Enemies, vols. I–II*, London: Routledge and Kegan Paul
- Popper, Karl R. (1963): *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, London: Routledge and Kegan Paul
- Raatikainen, Panu (2018): "Jordan Peterson – oikeiston pop-intellektuelli", *niin & näin*, 4/2018, <https://www.netn.fi/node/7356> [hämtat 19.12.2018]
- Rosenberg, Alfred (1930/1943): *Mythus des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, München: Hoheneisen-Verlag
- Scruton, Roger (1980): *The Meaning of Conservatism*, Harmondsworth: Penguin
- Soros, George (2006): *The Age of Fallibility. The Consequences of the War on Terror*, London: Weidenfeld & Nicolson
- Tammsaare, Anton Hansen (1935/1977): *Ich liebte eine Deutsche. Übersetzung von Edmund Hunnius*, Tallinn: Periododika
- Tammsaare, Anton Hansen (1935/1984): *Ma armastasin sakslast. Kogutud teosed, 12. köide*, Tallinn: Eesti Raamat
- Tibi, Bassam (1991): *Der Islam und das Problem der kulturellen Bewältigung sozialen Wandels*, Frankfurt/M: Suhrkamp
- de Tocqueville, Alexis (1986): *Jämlikheten vårt öde. Om demokratins möjligheter och begränsningar*. I urval och översättning av Andres Byttner, Göteborg: Ratio
- Tönnies, Ferdinand (1887/1912): *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*, Berlin: Karl Curtius
- Töttö, Pertti (1996): "Ferdinand Tönnies – Gemeinschaft ja Gesellschaft", i *Sociologian klassikot*, red. Jukka Gronow, Arto Noro & Pertti Töttö. Helsinki: Gaudeamus, s. 154–172
- Wittgenstein, Ludwig (1922): *Tractatus Logico-Philosophicus*, London: Kegan Paul, Trench, Turner & Co.

- von Wright, Georg Henrik (1978/1993): *Humanismen som livsbållning och andra essayer*, Stockholm: MånPocket
- von Wright, Georg Henrik (1987): *Vetenskapen och förnuftet. Ett försök till nyorientering*, Stockholm: Bonniers
- von Wright, Georg Henrik (1993): *Myten om framsteget. Tankar 1987–1992 med en intellektuell självbiografi*, Stockholm: Bonniers
- Ylikoski, Petri & Tomi Kokkonen (2009): *Evoluutio ja ihmisluento*, Helsinki: Gaudeamus

Essäer

På spaning efter betydelsen framåt av populismens rörelser i nuet

Lennart J. Lundqvist

Populismen – en ny utmaning mot den liberala demokratin

För ett år sedan skrev jag om demokratins genombrott i Finland och Sverige (*FT* 1/2018). Jag hävdade att även om våra liberala demokratiska system tycks grundligt befästa, så är de historiskt sett omgärdade av olika berättelser med politisk betydelse även i nuet. Nu vänder jag blicken framåt för att försöka se hur populismen – särskilt dess nationalistiska variant – kan komma att påverka våra länder som liberala demokratier.

Den liberala demokratin kännemärke är ju att den inkluderar en fungerande rättsstat med yttrandefrihet och föreningsfrihet samt att den ser opposition som en politiskt legitim verksamhet. En annan grundtanke är att den liberala demokratin erkänner en privat sfär som ligger bortom vad politiken kan befatta sig med. Individens och minoritetens rätt gentemot staten skyddas genom grundlagsbeslut enligt särskilda majoritets- och procedurregler, och garanteras genom rättsstatens särskilda institutioner till skydd

för individens fri- och rättigheter. Jurister säger att staten ”självbinder” sin makt; alla medborgare och bosatta i landet ska kunna lita på att majoritetens maktutövning ligger inom grundlagens gränser och att maktväxling är möjlig. EU-fördraget stadgar att alla medlemsländer ska godta rättsstatens principer och garantera allas fri- och rättigheter inom sitt territorium.

Populismen däremot är anti-pluralistisk. Jan Werner Müller hävdar att man inte får grepp om populismens innebörd genom att undersöka vilka som är anhängare till sådana partier eller rörelser, genom att titta på hotade klasser, hotade bygder eller dagsaktuella frågor. Populismens kärna ligger i dess moraliskt-politiska anspråk på ”exklusiv representativitet”, med en karismatisk ledare i spetsen för ett ”moraliskt rent, homogent folk som står emot omoraliska, korrupta och parasitära eliter”, vilka egentligen inte bör räknas till folket. Populistens mantra är att bara ”vi, just vi” representerar det äkta folket. Likställningen av vanligt folk och ett enda äkta folk etableras enligt Müller ofta redan i partinamnet, som i Sannfinländarna. Sverigedemokraternas ledare Jimmie Åkesson undslapp sig i tv:s slutdebatt inför valet 2018 att ”Dom passar inte in, dom är ju inte svenskar”, när debatten gällde invandrades arbetslöshet och långsamma eller bristande anpassning till det svenska samhället.

Tanken på exklusiv representativitet utmanar således den liberala demokratis pluralistiska kärna som bygger på mångfald och skilda meningar. Populister menar att bara den som arbetar för folket till 100 procent kan anses som folkets verkliga representant. Ledarna har ett uppdrag från det äkta folket att ställa allting tillrätta, och tar sig ett monopol på att veta vad allmänviljan önskar. Ofta sker detta utan att egentligen kommunicera med folket för att ta reda på vad folket vill. Eftersom man anser sig ha fått ett imperativt mandat från folket räcker det med 51 procent i parlamentet för att starta genomförandet av denna folkets vilja.

Populismen ser liberala pluralistiska normer och institutioner som hinder för folkviljans förverkligande. De måste försvagas eller till och med sättas åt sidan. Den sanna folkviljan, tolkad som majoritetens utslag, är vad som bör gälla och den ordning som oliktankande bör acceptera. Turkiets ledare Erdogan är arketypisk. Efter att först ha sagt att ”Det är vi som är folket”, vänder han sig till oppositionen med den retoriska frågan ”Och vem är då *ni*?”.

När populisterna erövrat den politiska makten använder de sin tolkning av majoritetsviljan till att snäva in liberala garantier för minoritetens rätt att driva en legitim opposition. Populismen tenderar att slå över i illiberalism. Då fullföljs idén om ett folk, kulturellt, etniskt och politiskt, vars allmänna vilja kan genomföras genom imperativa mandat grundade i majoritetsbeslut, och som därmed totalt bryter mot den liberala demokratin pluralism och tolerans. Historikern Christopher R. Browning – med 1900-talets Europa som specialitet – påpekar att dagens populisterna inte behöver tillgripa 1930-talets totalitära metoder för att nå och behålla makten. De kan lugnt tillåta allmänna val i förlitan på att opposition kan brännmärkas som opålitlig och icke-nationell genom ett flöde av xenofobisk nationalism och falska nyheter som gör att fakta och sanning inte längre är viktiga för att skapa opinion. I boken *How Democracies Die* ser författarna som en tragisk paradox i den demokratiska vägen till auktoritarism, att demokratin dödgrävare använder just demokratin institutioner – steg för steg, försätligt men samtidigt lagligt – just för att döda den.

Genom att den godtar majoritetsstyret men avvisar politisk pluralism innebär populismen ett nytt sätt att balansera den spänning mellan skilda principer – ”majoritetsstyrets och den politiska frihetens” – som Herbert Tingsten i klassikern *Demokratiens problem* menade låg inbyggd i själva begreppet demokrati. Tingsten förutsåg inte populismen; för honom utgjorde diktaturen det största hotet genom sitt avvisande av *både* majoritetsstyret och politisk frihet.

Populismens växt i Europa och Norden

Åren efter andra världskriget innebar ett segertåg för den liberala demokratin. Berlinmurens fall 1989, Sovjetunionens sönderfall och Warszawapaktens upplösning tycktes bekräfta att den liberala demokratin vunnit. Men redan 2006 kulminerade dess globala framgång. Då betecknades 60 procent av världens länder som demokratier, varav två tredjedelar också kunde ses som liberala. Därefter har den liberala pluralistiska demokratin oavbrutet gått tillbaka. Sedan 2006 har dubbelt så många länder sjunkit jämfört

med dem som höjt sig på skalan för demokratiska fri- och rättigheter. 2017 var tolfte året i rad som genomsnittsnivån för medborgarliga fri- och rättigheter sjönk.

Nu har populismen blivit den allvarligaste utmaningen mot den pluralistiska liberala demokratin. Mellan 2002 och 2017 ökade andelen populiströster kraftigt i det forna östblockets europeiska länder. Partier av populistiskt snitt sitter vid makten i sju länder (Ungern, Polen, Slovakien, Tjeckien, Bulgarien, Bosnien och Serbien). Putins Ryssland bygger på populistiskt tankegods. Och – inte att förglömma – i Washingtons Vita hus sitter ärkepopulisten Donald Trump.

Också här i Norden har partier med populistiska drag vuxit fram. Dansk Folkeparti blev näst största parti i folketingsvalet 2015, och hade flest sympatier i en opinionsmätning i oktober 2018. Partiet ingår i regeringens parlamentariska underlag, men har valt att stå utanför regeringen för att hårdare kunna driva sina politiska hjärtefrågor. I Norge finns sedan länge Fremskrittspartiet, som suttit i regeringen sedan 2013. Det var näst störst i stortingsvalet 2017, och enligt mätningar i november 2018 opinionsmässigt tredje största parti. I Finland har Sannfinländarna suttit i regeringen sedan 2011. Sedan partiet valt en ny partiledare sommaren 2017 splittrades dess riksdagsrepresentation i två grupper. 20 av partiets 37 riksdagsledamöter, däribland partiets alla regeringsmedlemmar, valde att stanna i regeringen och bildade ett nytt parti, Blå framtid. Det är bara i Sverige som ett populistiskt parti, Sverigedemokraterna (SD), hittills hållits borta från regeringsmakten. Vid riksdagsvalet 2018 blev de tredje största parti i riksdagen med 62 mandat. I februari 2019 hade SD ökat så att partiet var näst störst i opinionen.

Populismens syn på institutionella garantier för individuella fri- och rättigheter som hinder för folkets verkliga vilja sätter nu spår i europeiska länders författningsspolitik. I Ungern började premiärminister Viktor Orban med hjälp av sitt Fidesz-partis tvåtredjedelars majoritet i parlamentet förvandla till grundlag delar av familjerätten, sociallagstiftningen och skatterätten, allt för att de inte ska kunna ändras genom någon framtida enkel lagstiftning. Ett inslag i den strategin är grundlagsförbudet mot att sova utomhus nattetid. Hemlösa som ertappas sovande i närheten av

kulturella byggnader och andra viktiga platser kan efter fyra varningar från polisen sättas i fängelse eller tvingas till samhällsjobb. I praktiken har man därmed sedan oktober 2018 gjort hemlösheten olaglig i stora delar av Budapest.

Man har också ändrat kraven på domarkåren så att erkänt kompetenta, men eventuellt regimilloyala jurister kan utestängas från domstolskarriären. *Europeiska kommissionen för demokrati genom lag*, i dagligt tal *Venedigkommissionen*, skröder inte orden inför Ungerns manipulativa sätt att stifta lagar: Ett lands författning ska inte vara en del av det politiska spelet, den ska enbart fastställa spelets regler!

I Polen hade regeringen från början inte majoritet nog för att genomdriva författningsändringar. Därför legitimerades ändringarna främst genom den populistiska idén om folkviljan: Författningen säger nämligen att: "Den offentliga makten tillhör nationen. Nationen utövar makt genom sina representanter eller direkt." Rättsstatliga principer och oberoende domstolar underordnades nationen och dess intressen, så som dessa tolkas av det populistiska PIS-partiets ledare. När PIS-partiet nått tillräcklig majoritet tog nedrivningen av rättsstatliga institutioner fart. I slutet av december 2015 ändrade parlamentet den lag som reglerar Konstitutionsdomstolens arbetsformer, trots att domstolen själv underkänt delar av lagen som grundlagsstridiga. År 2016 antog parlamentet nya regler som ger Polens justitieminister, tillika landets riksåklagare, rätt att avsätta domstolschefer och inom sex månader tillsätta nya. Pensionsåldern för domare sänktes för att snabbare kunna omvandla domstolarna till fästen för "nationens intressen". Inte undra på att EU-kommissionen i slutet av 2017 i ett historiskt beslut varnade Polen för att landet nu klart riskerade att bryta mot rättsstatens principer, och satte igång förfarandet enligt EU-fördragets artikel 7, den så kallade "atombomben"!

I både Ungern och Polen har mediernas frihet begränsats, ofta med mycket speciella metoder. Medarbetare i radio och tv avskedas för att de "driver propaganda". Sommaren 2018 köpte en bekant till Viktor Orban tv-stationen *Hír*. Från att ha varit den sista oberoende nyhetskanalen gick den därmed över en natt till att bli språkrör för Orbans regim. Orban har också gett sig på

universitetens rätt att bestämma över kursutbudet, bland annat genom förbudet mot genusvetenskap.

Populismens idéer och praktik i Finland och Sverige

Men skulle populismen verkligen kunna hota stabila liberala demokratier som Finland och Sverige? Låt oss se på förutsättningarna. Inom alla samhällssektorer har den tekniska och ekonomiska utvecklingen skapat och konsoliderat en maktposition för en utbildningsbaserad, oftast urban meritokrati, vilket lett till ökande klasskillnader. För medborgare med lägre utbildning, för dem som bor i rurala områden och småorter, har denna elitistiska dominans lett till att människor känner sig marginaliserade. Vidare har ländernas anslutning till EU gjort att många finländare och svenskar känner sig ännu mera utanför eller rent av maktlösa när det gäller att nå politiskt inflytande. Slutligen har invandringen kommit att spela en avgörande roll för människors uppfattningar om huruvida samhällsutvecklingen verkligen går i önskvärd riktning. Om ekonomiska och politiska eliter negligerar dessa opinionsrörelser skapas en grogrund för populismens budskap. Den får lättare gehör för tankar om ett etniskt rent folk, där arbete och välfärd reserveras för medborgarna i ett "folkhem" på nationalismens grund, alltmedan de som parasiter utmålade eliterna hålls i schack.

Sverker Gustavsson påpekar att populisterna är snara att inrikta sina angrepp mot det Robert Dahl i boken *Democracy and Its Critics* kallar den liberala demokratins tre olösta (och kanske olöslbara) problem: Vad bör avses med folket? Vilken är den rätta avvägningen mellan majoritetsstyre och professionella experter? Varför lyckas inte den liberala demokratin med att utjämna levnadsstandard och livsmöjligheter?

Hur argumenterar populistpartierna i Finland och Sverige för att fånga opinionsrörelser och nå politiskt inflytande? I Sannfinländarnas program råder ingen tvekan om vem som tillhör folket. Finland bör snarast lösgöra sig från tanken att invandring och mångkulturalism är nödvändiga eller eftersträfvansvärda mål. Invandringspolitiken ska främst inriktas på att försvara det nationella intresset. Om Finland finge ett massivt inflöde av

”svårintegrerade” människor skulle det innebära en oåterkallelig förändring av befolkningsstrukturen, belasta samhällsekonomin, krossa den interna ”kohesionen” i samhället, och tillika underblåsa religiösa och etniska konflikter. I programmet hävdar partiet att eftersom ”bevis saknas för att representanterna för minoriteterna skulle medföra ett mervärde i samhället” är positiv diskriminering baserad på etnicitet ohållbar. Sannfinländarna ser negativt på Finlands tvåspråkighet och vill rensa ut svenskobligatoriet i skolans språkundervisning.

Partiet betonar att människor som tar ansvar för sitt liv inte behöver en ”överallt inkräktande byråkrati”, och ser avreglering som ett ”ypperligt” medel för att öka folkets inflytande. Sannfinländarna ser EU som en ”byråkratisk organisation” som kränker demokratin medlemsländerna, och naggar deras självständighet och oberoende i kanten. Därför har partiet haft som krav att det före EU-valet 2019 genomförs en folkomröstning om Finlands EU-medlemskap.

Sannfinländarna kopplar de ökande ekonomiska klyftorna under senare år till en ökande överstatlighet inom EU. Finlands ekonomiska handlingsfrihet har begränsats genom anslutningen till euron och tvingat nationen till stora utgifter för att stödja andra länder i EMU. För att hejda de ökande klyftorna har Sannfinländarna föreslagit att Finland slopar ulandsbiståndet. Då kan staten spara över 500 miljoner euro per år, pengar som skulle stanna i finska folkets plånböcker.

Till skillnad från Sannfinländarna och norska FrP har SD aldrig suttit i regeringsställning. SD betecknar sig som ett social-konservativt parti med nationalistisk grundsyn. Partiets mål är att stärka Sveriges nationella identitet, eftersom detta gynnar stabiliteten och sammanhållningen i samhället. SD ser folkhemstanken som en i grunden socialkonservativ idé och vill därför återupprätta ett ”folkhem, där samhörigheten inte är baserad på klass- utan på nationstillhörighet”. Vem får då höra till detta nationella folkhem? SD räknar som ”svensk” främst den som föds in i nationen. Men man blir också svensk genom att aktivt välja att uppgå i nationen. Då måste den med icke-svensk bakgrund uppfylla flera krav: Tala flytande svenska, uppfatta sig själv som svensk, leva enligt svensk

kultur, se Sveriges historia som sin egen, och känna större lojalitet med Sverige än med någon annan nation.

SD tillskriver i sitt program kulturen avgörande betydelse för nationens fortlevnad. Vissa kulturer är bättre än andra, och svensk kultur är ”i kraft av sin historia ... överordnad” andra kulturer inom Sveriges gränser. Kristendomen ska ha en särställning och islams inflytande måste inskränkas. SD vill återvända till den ”gemensamhetsskapande assimilationspolitik” som partiet hävdar rådde i Sverige före 1975. Då skulle invandrare ”ta seden dit de kommer och på sikt överge sina ursprungliga kulturer och identiteter”. SD ser nettoeffekten av massinvandringen från avlägsna länder som starkt negativ både ekonomiskt och socialt. Särskilt bör invandringen från fundamentalistiska muslimska länder starkt begränsas och aktivt och generöst stöd ges till invandrare som vill återvända till sina hemländer.

SD vill visa respekt för skattebetalarnas pengar. Strävan efter ett minimum av byråkrati skall genomsyra all offentlig verksamhet. Inom mandatperioden 2018–2022 bör Sverige folkomrösta om medlemskapet i EU. SD ser enligt ledaren Jimmie Åkesson ”ingen mening” med att ingå i en organisation som åsidosätter nationaliteten och som är en ”enda stor korruptionshärva”.

Vart går den nordiska populismen?

Bengt Lindroth summerar sin bok om nordisk populism *Väljarnas hämnd* med att populismen och nynationalismen blev en bestående politisk kraft i Norden på 2010-talet. Trots släktskap i fråga om idéer är de ändå olika, eftersom de kommer från skilda politiska miljöer och historiska sammanhang. Han pekar på att de alla – Dansk Folkeparti, norska Fremskrittspartiet, Sannfinländarna och Sverigedemokraterna – hyser misstro mot EU och dess tendenser till överstatlighet. Han ser framför sig att den nordiska populismens mest betydande bidrag till utvecklingen framåt 2020 skulle kunna bli att de påskyndar en åternationalisering av hela kontinenten.

Genomgående för de populistiska partierna också i Norden är att de torgför ett ”kulturalistiskt” sätt att beskriva och analysera

vad som sker i Europa i dag. Dansk Folkeparti stöder sig på det agrarkulturella arvet från Grundtvig, och var pådrivande i parti-uppgöret om förändringar i Danmarks Radios mediala uppdrag, där kristendomen särskilt betonas. I Norge har Fremskrittspartiet (FrP) i regeringsställning rört sig mot en socialdemokratisk syn på statligt företagande samtidigt som partiet hållit fast vid sin liberalistiska syn på privat företagande. FrP har också kunnat se sin syn på invandrings- och kulturfrågorna bli alltmer anamrad av övriga borgerliga partier.

I Finland ställer Sannfinländarna inte klass mot klass, utan språk mot språk och landsbygd mot stad. I regeringsställning har partiet emellertid fram till klyvningen 2017 uppträtt tämligen pragmatiskt i ekonomiska frågor, jämsides med att de velat använda den finska u-hjälpen för att minska de socioekonomiska klyftorna inom Finland. I Sverige har SD ökat sitt väljarstöd och sin parlamentariska styrka samtidigt som de hållit fast vid sitt budskap om kultur och historia som nationens grundpelare, alltmedan de flesta övriga partierna i riksdagen sökt utestänga dem från reellt politiskt inflytande.

Så hur kommer utvecklingen i Finland och Sverige att gestalta sig efter de populistiska partiernas etablering på den politiska scenen? Sannfinländarna verkar i ett land som länge präglats av vad som i Sverige varit närmast tabubelagt under 20 år, nämligen samarbete över blockgränserna. De har ingått i olika koalitionsministärer sedan 2011. Efter partiklyvningen 2017 sitter de ”soinianska” Sannfinländarna på fem av regeringens 17 ministerposter. Timo Soini är utrikes- och Europaminister, vilket för en utifrån kommande betraktare kan verka överraskande med tanke på hans och partiets kampanj för en folkomröstning om utträde ur EU. Men kanske är det med Soinianerna – nu omgrupperade i Blå framtid – som med Fremskrittspartiet i Norge, nämligen att medverka i regeringen förändrar den nationalistiska hållningen i en mer pragmatisk riktning. Mot detta kan man sätta att det som nu är kvar av Sannfinländarnas parti under Jussi Halla-ahos ledning förefaller radikaliserat i frågan om invandring, som man vill driva som huvudfråga framöver.

Medan detta skrivs pågår ännu försöken att bilda en funktionsduglig svensk regering efter de läsningar som det ytterst jämna

valresultatet skapat mellan de traditionella blocken. Samtidigt söker övriga partier hindra Sverigedemokraterna från att utöva reellt inflytande över politikens innehåll. SD har alltså hittills kunnat driva sin konservativa nationalism utan att ta politiskt ansvar, men anklagat andra partier för att driva en ”ansvarslös” invandringspolitik.

Åt vilket håll kan SD förväntas gå? Per Svensson påpekar i sin bok *Vasakärven och järnröret* att Sverigedemokraternas rotträdar förgrenar sig långt bakåt och djupt ner i en nationalkonservativ mylla. Därifrån har toppfigurerna i SD hämtat upp 1930-talets populistiska tankar om att demokratin orsakar splittring och att vägen framåt måste gå via folksolidaritet och folkförnyelse. Svensson pekar särskilt på SD:s ”apokalyptiska” syn på kulturkampen och citerar partiideologen Mattias Karlssons analys dagen efter SD:s framgång i EU-valet 2014: ”Den stora avgörande striden om vår civilisations, våra kulturers och våra nationers överlevnad har gått in i en ny, mer intensiv och mer avgörande fas.” Stora ödesmättade ord från ett ännu ungt parti utanför makten, men med ekon från en gammal Lundaprofil och mångårig ledamot av Svenska Akademien – Fredrik Böök – som 1940 såg Hitler som den ”stormens herre” som i en ”gudomlig” process skulle rädda och utveckla den västerländska civilisationen. Skillnaden mellan då och nu är, menar Per Svensson, att SD på inga villkor vill kännas vid det historiska sambandet mellan ”drömmarna om nationell folkgemenskap och det industrialiserade folkmordet.”

Två motstrategier från andra partier, var och en med tydliga inflytelser från det förflutna. Kan då någon av dem leda till att populismen hejdas i sin framfart? Jan Werner Müller är kategorisk i sina slutsatser. Varken inkludering i det parlamentariska underlaget eller kopiering av populistpartiernas budskap hjälper. För oavsett hur långt andra partier går populisterna till mötes i frågor om ”rätt” identitet och hemhörighet i nationen, så kan populisterna ”bjuda över” i sådana frågor. Inte heller lönar det sig för etablerade partier att isolera populisterna. Det leder automatiskt till populistiska anklagelser om att de gamla eliterna inte vågar diskutera frågor om identitet och invandring och vill bevara sina ”korrupta” privilegier.

Redaktörerna bakom antologin *Demokratins drivkrafter* diskuterar den liberala demokratins "självskadebeteenden", särskilt tendenserna att föra över viktiga beslut till teknokrater, eller att låta en liten grupp politiker mötas i mitten för att hitta lösningar över huvudet på väljarna. Man finner båda dessa tendenser i eftervalets Sverige 2018. Och alldeles oavsett demokratiskt välmenande motiv bakom de svenska partiernas försök att stänga ute populismen i SD:s gestalt, tycks väljarnas reaktion bli ett ökat stöd för just det partiet.

I boken *Vad krävs för att rädda demokratin?* hävdar författarna att man för att kunna upprätthålla den pluralistiska normen om "konkurrens mellan idéer och intressen, sakkunskap och majoritetsuppfattningar" måste se demokratin som en "ständig bearbetning" av olika alternativ och inte som ödesavgörande val mellan nödvändigheter på det sätt populisterna föreställer sig. I spänningen mellan en alltmer globaliserad kapitalism och ett nationellt perspektiv måste denna kapitalisms krafter bäddas in transnationellt samtidigt som demokratin strävar efter att bevara sin nationella grund. Man måste, menar författarna, se till att på ett för medborgarna acceptabelt sätt lösa den tredje av demokratins ödesfrågor, det vill säga att åstadkomma en fördelning av välfärden som uppfattas som rättvis.

Frågan är om det räcker för att hejda populismen vid våra nations portar. Hur går det med människors längtan efter erkännande och igenkännande? I sin tänkvärda bok *The Road to Somewhere* hävdar David Goodhart att de som kan anpassa sig "var som helst" har nonchalerat dem som vill känna sig hemma "någonstans". Oavsett möjligheterna till samexistens mellan "varsomhelstarna" och "någonstansarna" så utgör en fortsatt aktersegling av de senare en fruktbar mylla för populismens fortsatta växt.

Det är också just i den mylla som SD:s ledare Jimmie Åkesson nu vill säkra sitt strategiska mål om ett nytt politiskt landskap där den nationella konservatismen träder fram som eget politiskt block: "Vägen mot verkligt inflytande går via kommunerna". Sedan årsskiftet 2018/2019 ingår SD i styrande koalitioner i fem kommuner. Högt på listan över prioriterade frågor står fler ordningsvakter, mer kameraövervakning, och krav på goda kunskaper i svenska för anställning i kommunen.

Litteratur

- Browning, Christopher R. (2018): "The Suffocation of Democracy", *New York Review of Books* 25 oktober 2018
- Goodhart, David (2017): *The Road to Somewhere. The Populist Revolt and the Future of Politics*, London: Hurst & Co.
- Gustavson, Sverker, Jonsson, Claes-Mikael & Lindberg, Ingemar (2018): *Vad krävs för att rädda demokratin?*, Stockholm: Premiss förlag
- Hirschfeldt, Johan (2018): "Krisen för den demokratiska rättsstaten", *Svensk Juristtidning* 2018, s. 77–88
- Levitsky, Steven & Daniel Ziblatt (2018): *How Democracies Die*, New York: Crown Publishing
- Lindroth, Bengt (2016): *Väljarnas hämnd – nationalism och populism i Norden*, Stockholm: Carlsson Bokförlag
- Meinander, Henrik, Petri Karonen & Kjell Östberg (red.) (2018): *Demokratis drivkrafter. Kontext och särdrag i Finlands och Sveriges demokratier 1890–2020*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag
- Müller, Jan-Werner (2017): *What is populism?*, London: Penguin Books Ltd
- Sundberg, Jan (2018): "Demokratis bräcklighet", *Finsk Tidskrift* 2/2018, s. 35–46
- Svenska Dagbladet* (2018): "Åkesson: Vägen till verkligt inflytande går via kommunerna", 27 december 2018
- Svensson, Per (2015): *Vasakarven och järnröret – Sverigedemokraterna och den långa bruna skuggan från 30-talet*, Stockholm: Weyler
- Swanljung, Marcus (2018): "Analys: Jussi Halla-aho skrattar hela vägen till valet – ju mer Sannfinländarna isoleras desto bättre för honom", Svenska YLE, 20 september 2018
- Tingsten, Herbert (1960): *Demokratiens problem*, Stockholm: Aldus
- Widfeldt, Anders (2018): "Högerpopulism – hot eller bot för demokratin?", i *Demokratis framtid*, red. Katarina Barrling & Sören Holmberg. Stockholm: Sveriges Riksdag, s. 159–190

Till frågan om folkinitiativ

Dag Anckar

Folkinitiativ eller medborgarinitiativ, heter det i en definition, är en politisk metod som givet vissa villkor ger grupper utanför den legislativa arenan en formell rätt att framlägga egna lagförslag, och därutöver, ånyo givet vissa villkor, ger medborgarna en möjlighet att rösta direkt i referendum om de förevarande förslagen (Donovan & Butler 1998, 2–3). Definitionen är väl inte alldeles precis. Sålunda behöver initiativ inte nödvändigtvis och alltid, Finland är som här skall framgå ett exempel, innebära att ärendet i fråga verkligen skall föreläggas folket för direkt avgörande i referendum.

Hos oss gäller att stadganden om folkinitiativ år 2012 har intagits i våra grundlagsbestämmelser. Det heter nu där att initiativ, givet att de signerats av 50 000 röstberättigade medborgare, kan inlämnas till riksdagen i och för handläggning i lagstiftningsordning, varvid riksdagen är skyldig att skrida till sådan handläggning och därvid skall besluta om initiativet kan godkännas eller inte. Vid utgången av år 2017 hade sedan institutets inrättande 19 initiativ inlämnats, vilka nästan alla sedermera har förkastats. Ett ensamt initiativ har godkänts: det gällde godtagandet av så kallade samkönade äktenskap. Den blygsamma allmänna framgången till trots har initiativinstitutet på det hela taget blivit väl mottaget, och

man har menat, ungefär, att det har bidragit till en demokratisering av vårt politiska liv och givit medborgarna en reell möjlighet att påverka politikens dagordning och innehåll. En föregångare på folkinitiativets område är Finland dock inte, och en allmänt nyttjad metod är det förvisso inte heller fråga om. Institutet förekommer här och där bland länderna på vår jord – föregångsorterna, det vill säga ställen där exempel och empiriska erfarenheter i första hand skall sökas, är Schweiz och de amerikanska delstaterna, av vilka Alabama, Florida, Idaho, Louisiana, Maine, Michigan, och många andra, har infört och även gjort flitigt bruk av institutet. Europeiska länder med ett initiativinstitut är bland andra Holland, Italien, Polen, Portugal, Spanien, Ungern och Österrike.

Som av det ovan anförda framgår har hos oss ett folkomröstningsförfarande inte kopplats till folkinitiativen. Denna essä menar att detta är en brist; essän skall dock förutom anamma även problematisera ett sådant antagande. Essäns syfte är att anföra några beskrivande och värdesättande reflexioner kring initiativinstitutets uppbyggnad och nyttjande hos oss och på andra håll, varvid det är ett särskilt syfte att plädера, låt vara försiktigt, för en sådan utbyggnad av vårt initiativinstitut som innebär ett steg mot en mer fullödig direkt demokrati. Utbyggnaden gör representantskapet öppnare för en korrigerande insyn och kontroll: den följer ur antagandet att ett större inslag av ett inflytelserikt och därmed meningsfullt direkt deltagande kan motverka den stagnation och kris som enligt mångas mening utmärker den representativa demokratin av i dag. I kölvattnet av en sådan föreställning har folkomröstningar småningom blivit mer populära politiska verktyg i Norden och i världen (t.ex. Holmberg 1997; Qvortrup 2014); det budskap som här levereras ligger därför någorlunda väl i tiden. Så långt har en övertygelse om folkomröstningarnas förträfflighet dock inte avancerat att budskapet uttrycker en självklarhet.

~

Tre positionsbestämningar får inleda den framställning som följer:

Den tanke som dryftas innebär inte att den ordning som nu gäller hos oss skall utgå och ersättas med en annan, som är mer krävande och långtgående. Snarare är det fråga därom att den

rådande ordningen gärna kunde och borde kompletteras med en annan. Vad som rekommenderas är alltså ett tudelat initiativinstitut, som inrymmer två varianter med olika tröskel- och beslutskrav. En variant, ungefär den som gäller i dag, är lätt att åstadkomma och manövrera men står för ett ganska begränsat medborgarinflytande. En annan och nytillkommen variant är definitivt svår att åstadkomma men representerar samtidigt ett definitivt medborgarinflytande, det vill säga beslut genom referendum. Den ändring som denna nya variant medför innebär att vissa initiativ, tillkomna i sträng ordning, alltid skall föras till omröstning i referendum. Detta innebär vidare, givet vissa villkor, att initiativ avseende ny lagstiftning eller ändring av gällande lag skall föreläggas folket för omröstning utan att ett förmedlande organ, det vill säga legislaturen, ges möjlighet att först behandla förslaget eller göra ändringar i det. Om det har tillkommit i riktig ordning skall förslaget helt enkelt genom myndigheternas försorg i oförändrad eller i enbart tekniskt korrigerad form underställas en beslutande folkomröstning.

En formulering i Herbert Tingstens berömda memoarbete kan vara en vägvisare till en andra positionsbestämning. Tingsten erinrade sig i sitt nyssagda arbete sin verksamhet som sekreterare för länge sedan i en svensk folkomröstningskommitté, och han skrev om partilinjerna angående folkomröstningar att de var långt ifrån klara inom kommittén: "En del liberala hade sympati för institutet såsom principiellt demokratiskt, andra ansåg det oförenligt med parlamentarismen" (Tingsten 1961, 211). Motsättningen mellan de två honnörsbegreppen, demokrati och parlamentarism, finns i det förslag som här framläggs, men har en särskild betoning – fråga är inte om "antingen - eller", ej heller om "både - och", utan snarast om "i regel det ena, men ibland det andra". Förslaget vill sålunda inte ifrågasätta det politiska representantskapet och den parlamentariska principen – utgångspunkten är nog att den representativa demokratin i Finland skall förbli representativ och att det politiska systemet i sina huvuddrag skall vara parlamentariskt. Men, å andra sidan: detta skall inte hindra att hänsynstaganden till demokrati ibland väger tungt, varvid utgångspunkten förskjuts, så att de som i regel styrs, och alltså är undersåtar, genom initiativ- och referendurrätten ges ett verktyg att under vissa villkor köra

över de som i regel styr. Ibland föreställer man sig saken så att våra politiska system härbärgerar en *classe politique*, som termen gärna lyder (Frey 1992); i den skall man inräkna politiker och politiska entreprenörer på olika nivåer och i olika sammanhang; därjämte ännu administratörer, byråkrater och olika bisittare i den politiska klassens utmarker. Dessa grupper försöker forma och operera via en regelrätt koalition, vars strävan är att blockera sådana konstitutionella ändringar som försvagar koalitionens grepp om politiken eller annars hotar koalitionens privilegierade position (Frey 1992, 216–219; Anckar, Karvonen & Isaksson 2001, 79); det instrument som här diskuteras skall åtminstone i princip motarbeta varje sådan strävan.

Den tredje positionsbestämningen följer delvis ur den andra och föreskriver beslutande, inte rådgivande folkomröstningar. Att så blir fallet är, för det första, en naturlig konsekvens av en strävan att minska den politiska klassens manöverutrymme. De folkomröstningar om vilka här är tal skall inte ge råd åt den politiska klassen som klassen kan välja att följa eller inte följa; omröstningarna skall i stället i bestämda avseenden beröva klassen dess mandat att besluta och bestämma. Därjämte, för det andra, skall tanken på rådgivande folkomröstningar tillbakavisas därför att sådana omröstningar har en inbyggd svaghet, härledd ur det sociala valets teori. Svagheten är att rådgivande omröstningar för med sig och är underkastade en representationsparadox. Dess spelteoretiska fundament kan inte återges här; innebörden är hur som helst en oklarhet om hur majoritetsbegreppet egentligen skall förstås och tolkas. Hannu Nurmi har i en klagörande uppsats om hur folkomröstningar helst skall designas hänvisat till ett tänkt men fullt möjligt exempel där folket i referendum uttalar ett klart stöd för ett beslutsalternativ som får 55 procent av rösterna samtidigt som femsjiättedelar av riksdagsmännen intar en motsatt hållning under åberopande av att de då stöder ett alternativ som omfattas av en majoritet av deras väljare (Nurmi 1997, 50; även Nurmi 1999, 76–78). Exemplet visar med andra ord hur rådgivande folkomröstningar kan åstadkomma en demokratiskt legitim situation där ett alternativ är starkt omfattat i väljarkåren och ett annat alternativ är lika starkt omfattat i parlamentet – två folkviljor står mot varandra och något legitimt kriterium för att

slita denna tvist finns egentligen inte. Vad som ännu bör sägas är att representationsparadoxen, och vi följer här Nurmi i hans ovan nämnda bidrag, egentligen implicerar ett onödiggörande av hela kategorin rådgivande folkomröstningar. Å ena sidan: om det föreskrives att den opinion som väljare och medborgare företräder skall ha försteg, kan omröstningen ju lika gärna vara beslutande – allt annat är en överloppsgärning. Och å andra sidan: om det tvärtom föreskrives att den opinion som riksdagsmännen företräder å sina väljares vägnar skall ha försteg, blir folkomröstningen på motsvarande sätt överflödig, för att inte säga onödig och irrelevant (Nurmi 1997, 49–50; även Nurmi 1999, 78).

I sammanhanget skall inflikas att det förslag som här avhandlas utgår från att de folkomröstningar som föranstalts, förutom att de är beslutande, skall operera med endast två svarsalternativ. En teknik med flera än två alternativ är i och för sig i bruk här och där; bland annat är den välkänd från svensk folkomröstningspraxis. Spåren förskräcker, vittnar om bakslugenhet, förvirring och oklarhet. I en kommentar till oskicket i en svensk folkomröstning år 1980 i kärnkraftsfrågan att operera med tre svarsalternativ i stället för två heter det sålunda att tolkningsproblemen blev formidabla, då alla parter genom lämpliga jämförelser och sammanställningar ansåg sig kunna tillskriva sig segern (Lewin 1984, 291).

~

Mot den idé som här presenteras kan invändningar förvisso resas, som har att göra med administrativa, beslutsteoretiska och praktiska aspekter. Folkomröstningar kan ju inte gärna ordnas stup i kvarten, kunde det heta – om folkinitiativen blir många, blir ju folkomröstningarna jämväl många, varvid det politiska livet blir kaotiskt och svårt att hantera: väljarna blir politiktrötta, partiernas och organisationernas resurser och andra underlag blir illa åtgångna och otillräckliga, den representativa demokratin sätts på större undantag än avsikten egentligen var. Visst har sådana invändningar fog för sig. Men det ges motargument:

För det första kan och måste åtgärder sättas in som är ägnade att försvåra och därmed till rimliga mått nedbringa inflödet av initiativ. Ett sätt att göra detta är att upprätthålla stränga krav

på tillgången till institutet – antalet signatärer som krävs för inlämnande av initiativ bör vara stort, och skall dessutom gärna representera en ordentlig geografisk spridning som garanterar att initiativet i fråga är mer än en enbart lokal hjärtesak. I en bok för några år sedan om hithörande ting har undertecknad i samarbete med kollegerna Lauri Karvonen och Guy-Erik Isaksson för Sveriges del föreslagit att där måtte inrättas ett initiativinstitut som föreskriver 200 000 väljare fördelade så att minst 10 000 av dessa väljare kommer från vart och ett av tio län (Anckar, Karvonen & Isaksson 2001, 99–100). Även om rekommendationen inte här skall eller kan kopieras för Finlands del, kan formulärets nyckelord – många underskrifter, en avsevärd geografisk spridning – gärna vägleda jämväl en utbyggnad av institutet i vårt land. Det tillägget kan göras att man på sina håll tillämpar olika tröskelvärden för olika tematiskt bestämda ärenden, som när initiativ som avser författningsändring avkrävs ett större antal signaturer än initiativ som avser vanlig politikförändring. En sådan ordning synes vettig och kan gärna anbefallas även i våra förhållanden.

För det andra finns det naturligtvis ingenting som säger att varje initiativ som fyller givna villkor skall följas av en särskild folkomröstning. Naturligare är, givetvis, att klumpa samman ärenden som sedan avgörs vid ett och samma tillfälle – i stället för att ha 19 separata folkomröstningar, har man en omröstning, i vilken väljarna på en och samma gång tar ställning till 19 olika frågor. En sådan omröstning kan lämpligen försiggå i samband med ett nationellt val eller kan ordnas separat med iakttagande av lämpliga tidsramar – modellerna härför är många. Yttermera är det vanligt att man försöker åtminstone i någon mån begränsa antalet frågor som ställs till väljarna i referendum; även här är modellerna många. Ibland finns ingen restriktion, ibland tillåtes två eller tre frågor från tematiskt bestämda områden, ibland tillåtes flera specifika frågor samtidigt som initiativen måste undvika andra specifika frågor. Försöken i en begränsande riktning är inte alltid framgångsrika och ibland blir frågelistorna väl så utförliga. En folkomröstning i det lilla öriket Palau i Stilla Havet år 2008 förelade väljarna inte mindre än 23 frågor angående konstitutionella och andra liknande förnyelser, av vilka inte mindre än 22 passerade folkgranskningens nålsöga (Anckar 2015, 246–248).

Möjligheten att operera med frågelistor kan, härom bör man vara medveten, vara besvärlig, svår att hantera. Den åtföljs sålunda ofta av beslutsteoretiska komplikationer, som rimligtvis måste belasta en betygsättning av ett initiativinstitut i vardande. En sådan särskild besvärlighet fångas i facklitteraturen med den litet krångliga termen "non-separable preferences", snarast, kanske, att översätta till "oskiljbara preferenser". Termen beskriver ett tillstånd då en väljares preferens för ett alternativ framom ett annat är kopplad till och beroende av utgången i ett val som träffas mellan alternativ i ett annat ärende: en väljare som tvekar mellan alternativen A och B väljer A om ett val i en annan fråga mellan alternativen C och D utfaller till C:s förmån, men föredrar B om det senare valet utfaller till D:s förmån. Problemet finns inte som sådant i omröstningar i sådana instanser som till exempel parlament eller styrelser, där sekvensröstningar kan tillgripas, men är, naturligt nog, svårt att undvika i folkomröstningar, i vilka väljaren i allmänhet, då valen mellan alternativ sker samtidigt, inte har den information som behövs för att göra ett övervägt val (t.ex. Lacy & Niou 2000, 20–21). Åt saken kan väldigt mycket nog inte göras. Man kan förstås minnas och besinna att ju färre ärenden som finns på en referendumlista, desto mindre är sannolikheten för att de oskiljbara preferensernas problematik skall dyka upp. Jämväl andra omständigheter kan åberopas till stöd för en strategi som försöker undvika omfångsrika ärendelistor. Sålunda kan ett stort antal frågor på en sådan lista vara ägnat att framta ett röstningsbeteende som, har det sagts, påminner om en rysk rulett där väljaren slumpmässigt uttrycker än en positiv och än en negativ hållning (Magleby 1984, 198).

~

Ytterligare problem i institutets nyttjande har att göra med tid och tidens gång. På temat finns variationer; två skall här nämnas:

Antag att ett ärende som anhängiggjorts via folkinitiativ har resulterat i en lagstiftning som vi här för enkelhetens skull kallar X. Antag vidare, antagandet är nog alldeles realistiskt, att en rivaliserande politisk falang önskar utmana X och ersätta detta lagstiftningspaket med ett annat paket; falangen i fråga vill därför

i denna mening åstadkomma ett konkurrerande initiativ. Frågan blir: skall detta tillåtas, eller bör X vara en fredad lösning? Och om så, för hur lång tid?

Frågorna är onekligen besvärliga, och svaren ingalunda självklara. Å ena sidan kan man förstås mena att folket nog skall ha en rätt att i rask ordning korrigera sig självt – att initiativinstitutet möjliggör en snabb korrigerings av sådant som har visat sig vara illa övertänt och har kommit till i alltför rask ordning vore alltså, i en utvärdering, till institutets fördel. Å andra sidan kan man mena att en sådan rätt bidrar till ett famlande och ryckigt beslutsfattande när samma beslut i rask ordning fattas och sedan återtas. En illustration av skeenden av denna art erbjuder det ovan berörda fallet Palau och folkomröstningarna åren 2004 och 2008. Sedan ett förslag att begränsa antalet mandatperioder för enskild riksdagsman vunnit en stabil majoritet vid folkomröstningen år 2004, förelåg redan vid folkomröstningen år 2008 ett förslag att återkalla det tidigare beslutet; detta senare förslag samlade nu i sin tur en stabil majoritet. Och vidare: år 2004 förelåg ett förslag att i fortsättningen förrätta samtidigt val av president och vice president; förslaget samlade en tydlig majoritet. Fyra år senare förelåg emellertid ett förslag om att inte längre tillåta ett sådant samtida förfarande; detta nya förslag fick nu en majoritet bakom sig. Vill man undvika sådana och liknande situationer, står givetvis möjligheten till buds att resa förbud mot initiativ som ligger tematiskt eller på annat sätt nära redan aktualiserade initiativ. Problemfri är den möjligheten dock inte. Det är nog svårt att argumentera för en ordning som tillåter en grupp, den som hinner först, att lägga fram initiativ på ett visst tematiskt bestämt område och som förbjuder andra grupper att inom rimlig tid lägga fram initiativ på samma område eller närliggande områden (Anckar, Karvonen & Isaksson 2001, 95–96).

Det andra påpekandet om tid utgår från att det ges olika uppfattningar om vad som egentligen konstituerar en legitim majoritet. En tankeskola vill sålunda göra gällande att demokratin inte finner sitt uttryck enbart däri vad dagens majoritet säger och tycker utan snarare däri vad flera majoriteter, tidigare likväl som senare, har sagt och tyckt. Den inter-temporalitet som tankeskolan i fråga därmed vill hävda (Albert 2015), gör bland annat gällande att en

majoritet, även om den är stor, till sin natur ändå kan vara tillfällig och instabil – den kommer till, kanske till följd av särskilda omständigheter, är förhärskande en tid, och tynar sedan bort. Under sin tid vid makten hinner den emellertid åstadkomma ändringar som man måste acceptera och leva med även i tider då ändringarna ej längre åtnjuter samma breda stöd. Vad man därför skall efterlysa är multipla vöteringar och multipla tidpunkter som gör det möjligt att konsultera majoriteter vid olika tillfällen, åtminstone, kan man tycka, vid två tillfällen, ett initialt och ett bekräftande. Den åsikten finns i litteraturen (Albert 2015), att den mellanliggande tidsperioden skall vara ungefär fem år. En sådan operationalisering av inter-temporaliteten är dock på praktiska och andra grunder svår att förena med ett krav på direkt avgörande folkomröstningar och en någorlunda smidig och friktionsfri beslutsgång.

~

Folkviljan är onekligen ett besvärligt begrepp. Besvärligheten ligger inte minst däri att det ges många och ganska svårjämförbara vägar att vandra under resan från individuella preferenser till kollektiva beslut. Sålunda tenderar utfallen av politiska val bli till och med mycket olika när metoden att framräkna och tilldela mandat blir en annan, när teknikerna för att nominera kandidater och därmed alternativ att välja mellan varierar, eller när väljarna ges en möjlighet att registrera inte bara sina preferenser utan jämväl den intensitet varmed de omfattar dem. Brokigheten beskriver, som genomgången här ovan har antytt, även den gren av valsyste-familjen som folkomröstningarna utgör.

Brokigheten förklarar även, i varje fall delvis, varför en utbyggnad av initiativinstitutet inte i dag är aktuell hos oss. I de kretsar, i främsta hand de politiska partierna, som det åligger att initiera och driva reformer av detta slag är intresset svalt redan därför att oklarhet måste råda om vad ett större inslag av folkomröstningar i politiken egentligen kommer att innebära. En olägenhet är uppenbar: de maktbärande löper en ständig risk att utmanas av folkomröstningar som de inte kan kontrollera. En annan olägenhet finns i rädslan att folkomröstningarna inom initiativinstitutet kan få effekter som är till nackdel för den politiska klassen och dess

grepp om landets politik. Vad som kanske särskilt motiverar en sådan rädsla är vad man kunde kalla enfrågefaktorn – väljarna skall i de folkomröstningar som initiativen utlöser i regel inte ta ställning till politikens totalitet, sådan den framkommer i partiernas princip-, handlings- och valprogram, utan fastmer till från totaliteten utbrutna bestämda enskilda frågor. Detta får, kan man tro, konsekvensen att den partiidentifikation som i vanliga fall vägleder genomsnittsväljaren nu blir mindre vägledande för väljarens partival (Anckar, Karvonen & Isaksson 2001, 113); när och om så sker, blir det naturligt att undra om ett sådant annorlunda valbeteende kan disponera för framtida och långsiktiga omfördelningseffekter, så att banden mellan parti och väljare allmänt taget blir lösare. Inför sådana perspektiv blir det för den politiska klassen lämpligare, bekvämare och tryggare att retirera bakom försäkringar om att man undviker folkomröstningar därför att man, kantänka, vill värna om den representativa demokratin och dess förutsättningar.

Dock: även om utsikterna för en förestående utbyggnad av initiativinstitutet inte i dag är ljusa, blir läget småningom ett annat. Möjligen, även troligen, sker detta i en snabbare ordning än man i dag är villig att tro – trycket mot ett inrättande av mer effektiva och direkta metoder för ett politiskt deltagande kommer, detta har varit tydligt redan en tid, att växa sig starkare. När så sker blir det nödvändigt, givet den i flera avseenden kinkiga referensram som omger referenduminstitutionen, att den politiska klassen får ett större mandat än den egentligen borde ha. Det blir också nödvändigt att mandatet kringskärs ordentligt. Det blir nämligen nödvändigt att inrätta en myndighet – en nämnd, ett utskott, ett institut, ett kansli, en utväxt helt enkelt av den politiska klassen – som har som sin uppgift att planera, organisera, administrera och kontrollera den verksamhet som skall bedrivas i och kring en utbyggd initiativordning. Samtidigt måste gränserna för den nya myndighetens verksamhet bli förhållandevis snäva. Annars är risken överhängande att man utser bocken att vara trädgårdsmästare, att man skapar ett organ som kontrollerar den verksamhet som skall kontrollera den verksamhet som organet företräder.

Litteratur

- Albert, Richard (2015): "Amending Constitutional Amendment Rules", *International Journal of Constitutional Law* 1/2015, s. 1–29
- Anckar, Dag (2015): "Två folkomröstningar i Palau: iakttagelser kring direkt demokrati", *Politiikka* 4/2015, s. 244–259
- Anckar, Dag, Karvonen, Lauri & Isaksson, Guy-Erik (2001): *Vägar förbi och igenom partier*, Stockholm: SNS Förlag
- Donovan, Todd & Bowler, Shaun (1998): "An Overview of Direct Democracy in the American States", i *Citizens as Legislators*, red. Shaun Bowler, Todd Donovan & C. J. Tolbert. Columbus: Ohio State University Press, s. 1–21
- Frey, B.S. (1992): "Efficiency and Democratic Political Organization: The Case for the Referendum", *Journal of Public Policy* 2/1992, s. 209–222
- Holmberg, Sören (1997): "Fler folkomröstningar", i *Folkomröstningar och demokrati*. Stockholm: Statens offentliga utredningar 1997:56. Bilaga till Folkomröstningsutredningens betänkande, s. 47–62
- Lacy, Dean & Niou, E. M. S. (2000): "A Problem With Referendums", *Journal of Theoretical Politics* 1/2000, s. 5–31
- Lewin, Leif (1984): *Ideologi och strategi. Svensk politik under 100 år*, Stockholm: Norstedts
- Magleby, D.B. (1984): *Direct Legislation: Voting on Ballot Propositions in The United States*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Nurmi, Hannu (1997): "Referendum Design", *Scandinavian Political Studies* 1/1997, s. 33–52
- Nurmi, Hannu (1999): *Voting Paradoxes and How to Deal with Them*, Berlin: Springer Verlag
- Qvortrup, Matt (2014): *Referendums and Ethnic Conflict*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Tingsten, Herbert (1961): *Mitt liv. Ungdomsåren*, Stockholm: Wahlström & Widstrand

Om förtroende och samspel i klassrummet. Några sociologiska aspekter på matematikundervisningen

Martin Högstrand

Det är ett faktum att den litterära anekdoten har en begränsad räckvidd i matematikundervisningen. Man kan anta att det har med skönlitteraturens och matematikens olikartade metoder att göra. Om man granskar förhållandet mellan humanistisk och naturvetenskaplig praktik noggrannare kanske man kan se att det inte bara rör sig om en skillnad i dekorativa utsmyckningar; metoderna i de ena vetenskaperna är till sin art främmande för de andra. Använde man till exempel den litterära metaforen i matematiken skulle det tendera att grumla förståelsen för ämnet. Det matematikern har att hålla sig till är stenhårda argument, stringens och följdriktighet. Matematikläraren löser sina problem inte med samma övertygelse som en humanist driver ett resonemang, utan med övertygelsen om att det riktiga står att finna bakom varje symbol ungefär som vattnets kemiska formel H_2O i ett glas vatten.

Ett typiskt påstående i matematiken kunde måhända vara: "Av ekvation A följer ekvation B." Det är ett påstående som bygger på att B har ett innehåll som impliceras av A. Det finns alternativa påståenden till såväl A som B, men de bygger i regel på antagandet

att de inte kan motsägas. Det vore inte önskvärt att framställa påståendet så här: "Ekvation A kan liknas vid en äng och ekvation B stiger som en fjärl ur gräset." En sådan sats skulle skapa förvirring och snarast ha en komisk effekt på eleverna. Att påstå något liknande i litteraturanalysen om två radgrupper i en dikt skulle emellertid inte vara lika bisarrt, utan snarare acceptabelt som en utgångspunkt för en diskussion. Detta fenomen skulle kunna inringa den kulturellt sociologiska skillnaden mellan humanistisk-pedagogisk och matematisk-pedagogisk praxis.

Hur ska vi förstå denna kulturella diskrepans? Om arten av den tjusning som matematikern finner i sitt ämne, till exempel en logisk brygga mellan en domän av matematiken och en annan, är rotad i ett orubbligt, åsiktslöst universum av strukturer, är det ett mera metaforiskt samband av strukturer som tjusar humanisten.

När vi avgränsar oss till en klassrumssituation och antar att den kan liknas vid ett minisamhälle, uppstår frågan: i vilken mening har något överindividuellt regelmässigt samband uppstått? Då matematiken har sitt eget värderingsfria normsystem (grundat i *rätt och fel*) skulle en öppning kunna uppstå mot en nivå av sociala koder som inte kan påträffas i andra ämnen. Man kan kanske därför tjäna på att för ett ögonblick separera matematikens pedagogik från de humanistiska vetenskapernas pedagogik.

Till det måste man lägga att matematisk verksamhet förstås är en del av den mänskliga kulturen i stort, medan själva dess medel – svärdefinierade begrepp, symboler, tal, mängder, förhållanden mellan olika entiteter och storheter – för med sig en grad av abstraktion som rent av kan ha en främliggörande inverkan på genomsnittsmedlemmen i denna kultur.

Om man ställer sig frågan vad som i ämnet matematik skulle kunna väcka ett intresse hos en grupp människor, så kan det hända att man bortser från det faktum att matematikämnet främst tycks vara vikt åt dem som finner matematikens njutning naturlig, eller som tycker om abstrakta tankelekar, men också dem som har en naturlig fallenhet för att se (bortom) stringent symbolspråk. Ett ledmotiv inom ramen för den här essän blir därför: kan man som matematiker lyckas förmedla matematikämnets njutning till en grupp människor? Att skrämja bort dem som finner ämnet för abstrakt, världsfrånvänt och tillkrånglat är en sak, medan det är

en annan att det är just dessa aspekter som är ämnets innehåll och vidd. Finns det någon sociologisk komponent som man skulle kunna ta fasta på för att komma åt denna svårdefinierade tjusning, komponenten per se i relationen till gruppen av människor?

Pedagogen måste tänka som en sociolog för att ha framgång. En pedagog är alltid en mänskokännare i första hand och ämnesexpert i andra för att de vägar som kunskapen vandrar mellan människor per definition är mellanmännliga. En bra pedagog arbetar intuitivt sociologiskt och vet att det ämne han eller hon ska förmedla följer en elevs mentala karta. "Sociologisk förståelse kan rekommenderas till socialarbetare", skriver Peter L Berger i sin bok *Invitation till sociologi*, "men också till försäljare, sjuksköterskor, evangelister och politiker – ja faktiskt till alla vars mål omfattar manipulering av människor i vilken avsikt som helst och med vilket moraliskt berättigande som helst." (Berger 1969, 12) Och jag skulle vilja ta fasta på vad Berger skriver om, för vad kan lärande vara i sin kärna om inte just förändring av tankestrukturer? Vidare kan man här betona den värderingsfrihet som sociologin står för, det faktum att verklig förståelse för de mellanmännliga relationerna nås när man lämnar moraliska uppfattningar bakom sig och objektivt ser på det som ska förmedlas. Pedagogen måste *som sådan* anamma ett slags vetenskaplig integritet och se bort från värderingsmässiga element, andra än sådana som värderar den kunskap som ska förmedlas.

Strukturalisterna har medvetandets *strukturer* högt i kurs när det gäller sociologiska fenomen: vad är det att i matematikämnet (undermedvetet) strukturera sin mentala bild av olika företeelser i undervisningen, vad är det att förmedla matematisk kunskap utifrån ett strukturalistiskt perspektiv? Är vardagsspråket svagare som kunskapsbärare än matematiskt symbolspråk, och kan man tänka sig att matematisk symbolexercis har sin egen strukturella modell? Kommer denna modell att fästa om man tänker på att den inre världens gränser också är ett språks gränser?

Jag förmodar att det matematiska tänkandet inte följer vardagstänkandets snitslade stigar. Jag förmodar också att undervisningssituationen har en underliggande social struktur som den vardagliga situationen inte borde jämföras med (alla språk strukturerar tanken). Strukturalisternas grundidé vilar ju på antagandet

att det normala tänkandet och dess institutioner är något lömskt, som man måste se igenom. Det kan vara värt att se på en sådan tankemodell för ett ögonblick och tänka på att ordet ”struktur” är kopplat till biologin och därför också har biologiska konnotationer: det hänför sig till de relativt stabila relationer som finns mellan organismen som helhet och dess delar.

Som Anders Boglind skriver i sin exposé ”Strukturalism och funktionalism” använde sig också Émile Durkheim av ett tänkesätt som tog fasta på en *ram* för mänskligt tänkande, något som han knöt till sin term *sociala fakta*. Det handlade om att sätta ut imaginära gränser för mänskligt tänkande inom vilka man kunde kartlägga strukturella samband mellan sådana fakta och idéer som vetenskapsmän och andra samhällsmedlemmar sysselsätter sig med. Anders Boglind skriver att det är ett etablerat faktum att det inom strukturalistiska teorier också är ett väsentligt drag att studera de sociala krafter som påverkar det som uppfattas som privat och individuellt. Och att samhället i någon mån utifrån dessa teorier kan ses som patologiskt eller normalt ungefär som om man rent sociologiskt kunde använda sig av en teori på samma sätt som en biolog gör det för ett djur, en organism.

Låt säga att matematikläraren på tavlan vill demonstrera ekvationslösning eller styrkan i en viss sats. Det gör han eller hon genom att systematiskt gå igenom en *strategisk modell* för det exemplifierande fallet. Men för att *påvisa* styrkan i modellen räcker det inte att räkna fram en lösning. Man bör också som pedagog visa att lösningen är korrekt, att den på ett lämpligt sätt löser den ekvation som han eller hon utgick ifrån eller att den sats som demonstrerats fungerar i tillämpning. Och eftersom det i matematiken i stor utsträckning låter sig göras, är en sådan demonstration ett effektivt sätt att påvisa styrkan i den strategiska modellen. Förfarandet skapar *förtroende*. Likartade möjligheter föreligger i de flesta situationer då matematiska problem ska behandlas, något som i allmänhet inte gör gällande i humanistiska ämnen, till exempel religion eller filosofi, som inte i samma grad är orienterade utifrån axeln fråga-svar, utan utifrån axeln idé-tolkning.

Matematikämnet bygger till sin art på bevisföring, det erbjuder förtroendet *som form* i en grad som inga andra ämnen. Jämför med de retoriska figurerna som präglar de humanistiska ämnena. Man

skulle kunna säga att möjligheten till förtroende inom ramen för den matematiska undervisningssituationen är en annan än för den strikt humanistiska.

Grundbegreppet ”samhälle”, som används inom den sociologiska teorin varstans, skulle kunna vara en komponent i den här betraktelsen. Om man med samhälle menar varje komplex av handlingar som görs av en grupp människor som låter sig isoleras i en terräng- eller idémässig aspekt, kan man nog säga att ett klassrum skulle kunna sägas utgöra ett samhälle, eller har grundkomponenterna för ett sådant. Här finns ett system av samspel, där huvudlinjen går mellan läraren och gruppen av elever, som ställer honom eller henne frågor.

Att jämföra med begreppet samhälle är begreppet *social situation*. En social situation är i Max Webers mening en situation då människor orienterar sina handlingar mot varandra. Om man generaliserar begreppet skulle man också kunna tänka sig att utvidga definitionen till att omfatta orienteringen av tankar, det vill säga en situation då man orienterar tankar mot varandra. Klassrumssituationen är en sådan situation. Matematikläraren ägnar sig åt att åskådliggöra matematiska idéer inför en grupp människor som ännu inte är bevärande i dessa idéer. Det innebär att läraren måste anspela på något känt; och i den sociala situationen ingår ett komplex av föreställningar om logiskt-mentala rum där matematisk aktivitet företas. Den sociala analysen av klassrumssituationen måste således bygga på den väv av förväntningar och abstraktioner, som eleverna kan uppbringa. Den sociala analysen skulle innebära att man väger och mäter alla de beteenden som uppstår när gruppen ställs inför abstraherade begrepp och den socialisering som kan komma till stånd i situationen. Sociologen försöker med skarp blick se bortom den officiella uppfattningen av vad som ingår i ett sådant system av föreställningar och skapar en bild som inte tar hänsyn till de konventioner eller de regler som ingår i den officiella bilden. Vad händer *verkligen* i klassrummet? Vad finns att genomskåda i en sådan situation, bakom kulisserna?

Enligt Durkheim innebär ett liv i ett samhälle alltid att man lever i kraft av detta samhälles logik och handlar utifrån denna logik utan att veta det. Vilka överenskommelser råder i klassrummet? Vilken logik gör gällande? Märk att *rätt* och *fel* inte bildar

ett tredje alternativ, som ska föra med sig det speciella förtroende som varje matematiklärare måste bygga upp i principiell mening. En eventuell diskussion är underordnad ett *facit*. Om man betraktar ett klassrum som ett samhälle hamnar man inte a priori i en demokratisk princip.

”För att upptäcka denna inre samhällsdynamik”, skriver Berger, ”måste sociologen alltså ofta bortse från de svar som de sociala aktörerna själva kan ge på hans frågor och söka förklaringar som är dolda för deras medvetande.” (Berger 1969, 42)

Jag menar att Bergers poäng i det här fallet blir att en undervisningssituation i matematik i högre grad än för många andra ämnen måste byggas på en sociologisk princip med hänsyn till att matematik bjuder på gåtfulla samband i en fjärran verklighet. Den *strävvan* som präglar matematikern är en sfär i vilken ljusbroar byggs mellan förståelse och skönhet och varje samband avslöjar sig som en öppning mot det okända. Denna lärdomsväg kan i ett sociologiskt perspektiv sägas vara kantad av ensamhetens dolda prestationer. Jag frågar mig därför: finns en sociologisk komponent i den kollektiva njutningen?

Antony Giddens har i sin bok *Modernitet och självidentitet* påpekat att premissen för att vara mänska innebär att praktiskt taget hela tiden veta, enligt en eller annan beskrivning, både vad man gör och varför man gör det och hänvisar till både den existentiella fenomenologin och Wittgensteins filosofi. Men detta *att veta vad man gör och varför man gör det* skulle i en pedagogisk situation i matematiken vara en närmast absurd idé eftersom utgångspunkten är att matematiken numera inte är världstillvänd. Matematiken har sin grund i den intellektuella leken, till vilken dess upphov kan knytas, och här finner man motivet för dess art: *njutningen*. Som Giddens påpekar inspekterar alla människor kontinuerligt omständigheterna för sina handlingar och kommer fram till nya insikter på ett diskursivt sätt. Här får man dock inte glömma att matematiken som fantasiskapelse, trots att den lånar väsentliga drag från verkligheten, knappast kan genereras enbart genom diskursiv inspektion, men att dess material kan invänjas kollektivt. ”Det praktiska medvetandet”, skriver Giddens, ”är oupphörligt förbundet med den reflexiva inspektionen av handlingarna – men det är snarare ’icke-medvetet’ än omedvetet.” (Giddens 1997, 48)

Det en god pedagog gör, är att skapa en klassrumsmiljö som är hanterbar för alla och som bejakar kreativt tänkande och positiva associationer. ”Men kaos”, skriver Giddens, ”lurar på den andra sidan av det som kan framstå som helt triviala aspekter av de vardagliga handlingarna och samtalen. Och detta kaos är inte bara desorganisation, utan en förlust av själva känslan för att tingen och andra människor är verkliga.” (Giddens 1997, 48) Utan att gå in på de psykologiska implikationerna av Giddens resonemang, skulle jag vilja hävda att vardagssamtalet är något föredömligt också i en klassrumssituation i den mån det klart och fint fungerar som förmedlare av den kunskap som ska inhämtas.

Har vi härmed kommit närmare något? Har vi hittat en ingång till den aspekt i undervisningen i detta kärnämne som skulle kunna tänkas utgöra den särskiljande aspekten? Begreppet ”manipulation” bör ses som ett sätt att välja in nya tankemönster och modeller: ett sätt att se. Om man studerar ämnet matematik objektivt kan man kanske säga: ”Ämnet är hårt. Det finns ’därute’ vare sig vi vill eller inte. Det är universums *lingua franca*.” Men om det nu är så att det finns därute, då är det där av nödvändighet. Och ändå måste den pedagogiska situationen skapas genom en skapelseprocess som per definition är kreativ. Några definitiva svar kommer vi inte att få på de frågor som vi har rest i den här betraktelsen. Med en subjektiv skiss kan man bara närma sig vad slags regelmässigt överindividuellt samband som har uppstått i ett klassrum.

Matematikämnets tjusning förmedlas bäst genom blottläggandet av de underliggande strukturer som tillhandahålls i bryggorna mellan de olikartade satserna. Tankestrukturen förfinas i riktning mot stringens, följdriktighet och ordning. Men också här avtäcks i de bästa av världar ett poetiskt innehåll. Varje matematikstuderande vet att det finns en skönhet i matematiska satser som förenar det som i förstone tycktes oförenligt. Därmed inte sagt att detta klart låter sig göras utan vända. Det är bara det pedagogiska *målet* som kan framställas på det sättet.

Man kan av denna orsak anta att en matematiker måste arbeta med sin framställning på ett annat sätt än humanisten. Som jag har antytt skiljer sig den humanistiska kulturen från den naturvetenskapliga genom begreppet *förtroende*. Även om förtroendet

är centralt i all pedagogisk framställning, så kan man hävda att matematiken ger det en speciell funktion. Matematiken är mera hierarkisk än studiet av historien. Om man liknar matematiken vid en trappa där man vänjer sig vid varje ny nivå för att kunna tillgodogöra sig den följande, är i förlängningen den humanistiska pedagogiken att likna vid en spiralformation där man kan ta oväntade vägar mellan tankestrukturer.

Det kan ibland vara ett långt avstånd mellan ett ämne och de former under vilka det förmedlas, och jag har på känn att avstånden mellan matematiken och dess pedagogik är längre än i andra ämnen eftersom matematiken i sin kärna är på samma gång gåtfull och rättfram klar. På samma sätt som en konsertpianist måste börja tidigt för att nå höjden av sitt konstnärskap, måste matematikern gå en lång väg för att kunna göra storartade insatser på sitt område. Man kan uppfatta ämnet som en verksamhet som man bäst lär sig genom att utöva det i ensamhet och inte genom socialisering. Men säkert är att matematik inte behöver vara en torr mekanisk exercis, den behöver heller inte vara tekniskt esoterisk. Det enda den behöver vara är självtilräcklig. För om den inte är det, tenderar den att skrämman bort de verkliga begåvningarna.

Litteratur

- Berger, Peter L (1969): *Invitation till Sociologi – Ett humanistiskt perspektiv*, Stockholm: Prisma
- Boglund, Anders (2007): "Strukturalism och funktionalism", i *Moderna samhällsteorier – Traditioner, riktningar, teoretiker*, red. Per Månson. Stockholm: Norstedts, s. 25–69
- Giddens, Anthony (1997): *Modernitet och självidentitet – Självet i den senmoderna epoken*, Uddevalla: Daidalos
- Hermann, Stefan (2000): "Émile Durkheim – ett socialt försvar för modern individualism", i *Pedagogik i ett sociologiskt perspektiv*, red. Søren Gytz Olesen & Peter Møller Pedersen. Lund: Studentlitteratur, s. 57–81

■ Finländarnas vikingatåg

André Swanström: *Hakaristin ritarit.*
Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset. Atena, Helsingfors 2018

Professor Mauno Jokipiis nästan 900-sidiga polerade finsk-patriotiska bok *Panttipataljoona* om de finländska SS-frivilliga utkom för ett halvsekel sedan, år 1968. Den har länge stått nära nog oemotsagd. André Swanströms närmare 500-sidiga bok *Hakaristin ritarit* är emellertid en uppgörelse med den bild Jokipii knäsatte av den finländska SS-truppen. Samtidigt speglar Swanströms bidrag även en förskjutning i historieskrivningens värdegrund. Medan de frivilliga i Jokipiis värld fyllde ett fosterländskt uppdrag för det finländska etablissemanget skärskådar Swanström de frivilligas insats från en västerländskt Holocaustperspektiv. Han karakteriserar Jokipiis bild av finländarna som ett ”hjalteepos” fyllt av myter som han menar sig ha rullat upp. Swanström tillstår dock ändå i den avslutande meningen att han inte framlagt någon helt systematisk kritik utan att hans bok snarast är ”en öppning för den post-mytiska tidens mångfacetterade tolkningar”.

Hakaristin ritarit är en uppgiftsrik och väldokumenterad presentation samtidigt som den rappa och sakliga framställningen har en stark polemisk underton riktad framför allt mot Jokipii. Swanström är docent i kyrkohistoria och ägnar en fjärdedel av boken åt de finländska så kallade ”SS-pastorerna” Ensio Pihkala

och Kalervo Kurkiala. Dessa personifierar hos Swanström en veritabel treenighet mellan Fosterländska folk rörelsen (IKL), den tyskbejakande utrikespolitiken och den lutherska bekännelsen. Också den övriga framställningen är upplagd kring den finländska SS-rörelsens centrala personligheter. Det koncept Swanström följer är att kapitelvis introducera ett tjugotal finländska nyckelpersoner och, med utgångspunkt i dessa, ventilera de varierande helheter och fenomen de företräder eller förmodas representera. Detta ger framställningen ett drag av plock, men fungerar ändå tämligen bra då personkopplingen upprätthåller läsarintresset ända till slutet. Den formella dispositionen i Swanströms bok är för sin del något lös och det längsta kapitlet, "Flytten till Tyskland", handlar snarare om de frivilligas insatser på tysk mark än om överföringen till Tyskland och introduktionen i Waffen-SS som rubriken kunde antyda.

Swanström kritiserar Jokipii för underlåtenhet att utnyttja en del av de dokument han samlat, framför allt dokumentationen om de SS-frivilligas partipreferenser som de antecknades i ansökningsblanketten. Denna kritik är befogad eftersom Jokipii rimligen känt till detta underlag, men inte desto mindre som det förefaller avsiktligt avstått från att utnyttja det. Talande nog hade de politiska partier som samlade nio tiondedelar av mandaten i riksdagen ett understöd på mindre än en tiondedel bland de SS-frivilliga. I detta såg uppenbarligen varken regeringens inre krets eller högkvarteret något större olägenhet. Då värvningen skedde med hjälp av radikalhögerens nätverk var det möjligt att genomföra den utanför offentligheten. Det är visserligen inte känt att någon summering skulle ha gjorts av de partipreferenser kandidaterna uppgav, trots att det rimliga syftet med frågan om partiståndpunkt bör ha varit att pejla de politiska opinionerna bland ansökarna. Mitt starka intryck är i varje händelse att de partipreferenser SS-kandidaterna uppgav någorlunda adekvat speglar de politiska strömningarna bland de sökande under vårvintern 1941. Vad som förblir oklart är ändå i vilken utsträckning uppgifterna om den personliga partipreferensen utnyttjats i värvningen. Någon funktion bör uppgifterna ha haft – för om så inte var fallet hade det ju varit onödigt att fråga. Eftersom de antagna fördelade sig

någorlunda efter angiven partipreferens uppstår ändå intrycket att partiståndpunkten inte hade någon stor betydelse för urvalet.

I ett trettiosidigt underkapitel om krigsbrott kritiserar Swanström Jokipii för att ha glidit över några av de finländska SS-frivilligas våldsdåd. Det är visserligen en adekvat observation att Jokipii inte fördjupat sig i våldsdåden och undvikit att gå närmare in på tematiken, men det kan inte påstås att han helt skulle ha förtigit dem. Inte heller Swanström har på något övertygande sätt förmått belägga fall där finländarna skulle ha begått våldsdåd och den dokumentation han hänvisar till är mycket tunn. Det finns visserligen en hel uppsättning indicier som tyder på finländsk delaktighet, men det är utmärkande för forskningsläget att dokumentunderlaget är knappt samtidigt som händelserna ofta är vagt och eufemistiskt tecknade. Fallen är helt enkelt varken så konkret eller så detaljerat beskrivna att några säkra slutsatser kan dras. Uppenbart är ändå att enskilda finländare inte endast varit observatörer, utan att de också uppträtt som gärningsmän och medhjälpare vid utförandet av icke-militärt motiverade våldshandlingar. Varken 1907 års Haagkonvention om landkrig eller 1929 års Genèvekonvention om krigsfångarnas behandling iakttogs ens pro forma.

Längs SS-Division-Wikings marschrukt i Ukraina sommaren 1941 torde minst tiotusen lokala civila ha bragts om livet på olika sätt. Det är dock inte möjligt att fastställa divisionens andel i våldsdåden eftersom också Einsatzgruppen, lokala ukrainska nationalisterna och enheter från Wehrmacht deltog som aktörer. I marschen sommaren 1941 medverkade omkring 420 finländska frivilliga, vilket motsvarade drygt 2 procent av SS-Division-Wikings styrketal. Finländarna kan därför rimligen inte ha spelat mer än en marginell roll i de både territoriellt utbredda och omfattande våldsdåden. Inte heller bildade finländarna någon samlad grupp då de tämligen slumpmässigt var instuckna i ett tjugotal kompanier i flera olika enheter. De tjänade som män i ledet under rikstyskt befäl, medan de finländska officerarna till sin ställning var observatörer utan kommandomakt. I den mån som finländarna var delaktiga i våldsdåd kan det därför förmodas att det övervägande skedde på order av det rikstyska befälet. Flera tiotals av finländarna förde dagböcker och på basen av dessa kan det konstateras

att de frivilliga åtminstone bevittnat talrika våldsdåd. Däremot ger dagboks materialet ingen indikation på någon omfattande finländsk delaktighet i dessa. I enstaka fall vittnar dagböckerna om finländare som vägrade delta i avrättningarna eller reagerade med avsky och motvilja.

Jokipiis diffusa symbios med veteranföreningen Veljesapu – som tillkom 1955 som en mer neutral efterföljare till föreningen SS-Aseveljet som upplöstes hösten 1944 – har lett till frågan om i vilken utsträckning hans forskning om de SS-frivilliga var ett beställningsarbete. Då *Panttipataljoona* utkom delade Jokipii och Veljesapu på försäljningsarvodet. Långt senare blev Jokipii föreningens hedersmedlem. Intrycket att han undvikit att offentligt klargöra sitt förhållande till organisationen kan inte undvikas. År 1959 avtalade Jokipii med Veljesapu om att skriva de finländska SS-frivilligas historia. Arkivkartongen med avtalsformulären valde Jokipii att låta stanna i sitt personarkiv i Jyväskylä landsarkiv i stället för att överföra den till Krigsarkivet med det övriga voluminösa SS-stoff han samlat. Detta var antagligen ingen slump då han knappast ville exponera sitt närmare förhållande till de förutvarande SS-frivilligas intresse- och traditionsorganisation. De avtal Jokipii ingick är för luddiga för att möjliggöra en entydig tolkning av uppdragsförhållandets egentliga karaktär. Formuleringarna antyder starkt ett uppdragsförhållande, men det har förblivit oklart med vilka penningbelopp Veljesapu finansierade Jokipiis arbete.

Som det förefaller utförde Jokipii ändå sin studie någorlunda självständigt i förhållande till sin uppdragsgivare. I varje fall arbetade Jokipii med *Panttipataljoona* under tio år, företog intervjuer och besökte tyska arkiv. Resultatet av Jokipiis samlarmödor utmynnade i verket om ”pantbataljonen”, en glansbild som förmedlade en positiv grunduppfattning av den finländska SS-insatsen 1941–43. Förutom att finländarna i Jokipiis uttolkning utfört rentav lysande militära prestationer hade de svarat för en uppoffrande och beundransvärd finsk nationell insats som pant för det yttre – läs tyska – stöd som det Sovjethotade finländska etablissemanget behövde för sin statliga överlevnad. Jokipii förmedlade ett intryck att de finländska SS-frivilligas moraliska kompass fick dem att hålla distans till såväl den militära som den politiska SS-ledningens infantiliteter, brutala folkförtryck och judeutrotning.

Oberoende av de slutsatser han själv framförde var Jokipii en framstående finländsk historiker som utförde ett betydelsefullt insamlings- och dokumentationsarbete om det finländska SS-engagemanget. Det är de facto till en del hans förtjänst att nutida forskare kan ifrågasätta hans teser på basen av de dokument han sammanställt och ordnat. Alla forskare måste av praktiska skäl göra ett urval bland tusentals dokument och bedöma deras individuella betydelse. Så var fallet också med Jokipii, och han fäste till exempel inget avseende vid Olavi Karpalos brev 24.7.1941 – som Swanström tillmätt åtskillig betydelse trots att det inte ter sig särdeles märkvärdigt. I själva verket finns det en hel rad betydelsebärande dokument, omständigheter och fenomen som Jokipii visar sig ha lätt glidit över i ljuset av dagens nya historiska angreppsvinklar. En fråga för sig är huruvida alla dokument och all den informella information Jokipii haft tillgång till faktiskt inrymts i hans samling i Riksarkivet. Kan han utanför denna ha lämnat underlag som inte passat in i den bild han velat förmedla av de finländska SS-frivilliga? I hans arkiv har jag inte funnit någon indikation på bortgallring av dokument, men eftersom han var selektiv vid utnyttjandet av dokument kan det inte med visshet uteslutas att han kunnat vara det också vid insamlingen.

Ett centralt ledmotiv i Swanströms framställning utgörs av Heinrich Himmlers tal till de finländska aspiranterna i SS-Junkerschule Bad Tölz i november 1942. Himmler karakteriserade då finländarna som framtida ledare, första linjens nationalsocialister och det germanska rikets riddare. Som det förefaller har Swanström ganska eklektiskt upptagit denna tanke i boktiteln ”hakkorsets riddare”. Talet innehöll dock en god del pompös retorik och Himmler var knappast att ta på orden. Av de 300 000 utlänningarna i Waffen-SS var 13 600 eller 4,5 procent nordbor. Andelen nordbor i SS junkerskolor utgjorde dock bara 2 procent och i jämförelse med de danska, estniska, norska och svenska kontingenterna var andelen finländare minst. Däremot motsvarade andelen rikstyska officerare i den miljonarmé Waffen-SS bildade 95 procent, trots att rikstyskarnas andel av den totala SS-styrkan var endast omkring 40 procent. Finländarna i SS-division-Wiking utgjorde bara en av de 32 nationella frivilligkontingenterna i Waffen-SS. I tyskarnas

ögon var de alltså varken så exklusiva som Jokipii hävdade eller så utvalda som Svanström menade.

Jokipii och Veljesapu har satt emfas på att dokumentera de finländska frivilligas stridsvilja och prestationer på slagfältet. Det har därför måhända uppstått ett intryck av att finländarna hela tiden var i elden. Inom ett år hemförlovade dock tyskarna i förtid 40 frivilliga med finländsk officersexamen och 135 med underofficersutbildning, till en ansevärd del vinterkrigsveteraner. Detta skedde trots att det rådde akut brist på befäl inom Waffen-SS. Befälens mentala följsamhet och uppslutning kring SS-ideologin verkar således ha varit viktigare än en professionell och adekvat truppföring. Som jag bedömer skedde i själva verket endast omkring en femtedel av de finländska SS-frivilligas tjänstgöring i form av frontinsats. Då överbefälhavaren Gustaf Mannerheim efter ett utdraget velande sommaren 1943 slutligen beslöt sig för att inte bifalla tyskarnas önskan att ställa upp en ny frivilligkontingent upplöste tyskarna den finländska frivilligbataljonen utan större protester. Den finländska SS-truppen 1941–43 har i Finland uppfattats som åtskilligt viktigare än vad fallet var i det krigstida Tyskland. Man har helt enkelt här hos oss i sin etnocentrism gjort sig för stora föreställningar om de finländska frivilligas betydelse.

Lars Westerlund

■ **”Konsten är för stor för mig, men ändå mer är lifvet för stort för mig.” En biografi över konstnären Sigrid Schauman**

Camilla Granbacka: *Sigrid Schauman*
– *Med palett och penna*. Svenska folkskolans
vänners biografiserie, nr 14, Helsingfors 2018

Att 2010-talet är de kvinnliga konstnärernas årtionde i Finland belyses åter en gång genom Camilla Granbackas biografi över konstnären och konstkritikern Sigrid Schauman (1877–1979). Boken är den första omfattande biografien över konstnären. Den är utgiven av Svenska folkskolans vänner i deras biografiserie, i vilken mer eller mindre kända finlandssvenska kulturpersonligheter lyfts fram. Biografien placerar sig i en tid med fokus på kvinnliga och finlandssvenska konstnärer, med speciellt Helene Schjerfbeck i centrum, men också andra konstnärer har uppmärksammats, till exempel Ellen Thesleff. I och med att det inte finns någon motsvarighet till Granbackas biografi är den ett välkommet bidrag till diskussionen inom konstfältet i Finland. Dock kan man fråga sig om biografins syfte är att presentera Schauman som uttryckligen konstnär eller som privatperson.

Granbackas berättelse är en blandning av tematiska kapitel och kronologi, vilket allt oftare förekommer i den här typen av publikationer. Schauman, dotter till generalen Waldemar Schauman och syster till Eugen Schauman, växte upp i Ryssland och Polen före familjen flyttade till Finland när Schauman var åtta. Hon studerade konst vid Finska Konstföreningens ritskola och var verksam som konstnär i över sju årtionden. Hon är även känd som konstkritiker och var aktiv i konstlivet i Finland. Hennes småskaliga verk kännetecknas av användningen av en ren palett, ofta känslolösa landskap i en ljus färgskala men också porträtt och självporträtt. Hon deltog ofta i gruppställningar men höll sin första separatutställning först 1964 vid 86 års ålder. Granbacka drar sig inte för att beskriva även de mindre charmerande karaktärsdragen hos Schauman, som blev allt besvärligare med stigande ålder. Här positionerar sig Granbacka gentemot andra biografier

som ofta utelämnar liknande anekdoter för att inte trampa den avlidna personen på tårna, och argumenterar i stället för att dessa skapar ytterligare förståelse för konstnären och hennes verk.

Biografin berikas inte bara med bilder på Schaumans verk utan också med arkivmaterial i form av fotografier, exempel på hennes konstkritik, brev och visitkort. Att biografin är ett resultat av ett långtidsarbete kan ses i de 622 fotnoterna med information och källhänvisningar. Dock är mycket av materialet taget ur brev eller böcker som Schauman själv har skrivit, vilka inte granskas källkritiskt. Referenstekniken är delvis inkonsekvent och vissa fotnoter innehåller rentav fel, som att Axel Gallén ändrade namn 1905 (fotnot 80) när det i själva verket skedde 1907. Också texten innehåller faktafel som att Finska Konstföreningens ritskola skulle ha varit en av de äldsta konstskolorna i världen (sid. 38). Resultatet blir i detta hänseende främst en populärvetenskaplig text med försvagat forskningsvärde.

Med hjälp av arkivmaterialet låter Granbacka läsaren lära känna konstnären. De många och långa brevcitaten försvårar dock läsningen och är inte alltid relevanta för den övriga texten. Vid flera tillfällen tappar Granbacka fokus genom långa utläggningar om Schaumans umgängeskrets. Den personliga delen av biografin överskuggar ofta konsten. Där biografin går in på djupet i Schaumans karaktär, saknar den konstintresserade läsaren en liknande djupgående analys av själva konsten och Schaumans roll som konstkritiker. Med tanke på att konstnären var aktiv i över sju decennier, en av de längsta konstnärskarriärerna i Finland, kunde biografin ha haft ett betydligt större fokus på just denna sida av hennes personlighet. I stället går biografin förbi sin egen målgrupp bestående av den konstintresserade allmänheten, och missar att det redan finns litteratur om Eugen Schauman, Ellen Thesleff och de andra sidospår som Granbacka går in på. Detta är beklagansvärt eftersom det finns så lite litteratur om Sigrid Schauman och hennes konstnärskap. Det finns ljusglimtar i biografin där Schaumans verk analyseras och sätts i kontext till en viss händelse eller ett visst skede i konstnärens liv, där den konstintresserade läsarens intresse väcks. Ett sådant angreppssätt, där konstnärens liv öppnas upp genom specifika konstverk, hade varit till fördel för hela boken.

Ett av de största frågetecknen gällande biografien är Granbackas många jämförelser med och diskussioner om Ellen Thesleff och hennes konstnärskap samt de andra systrarna Thesleff. Det uppstår något av en paradox när Granbacka noterar att Schauman ofta har hamnat i Thesleffs skugga och frågar sig varför det har blivit så, samtidigt som författaren själv lyfter fram just Thesleffs konstnärskarriär betydligt mera än vad som kan anses vara relevant i en biografi om Sigrid Schauman. Vid flera tillfällen diskuteras Ellen och Gerda Thesleffs karriärer och privatliv, utan att mer än spekulativt koppla det till Schauman. Läsaren blir att undra varför denna ständiga jämförelse med Thesleff är nödvändig i en biografi om Schauman, och som har det uttryckliga syftet att lyfta fram denna ur Thesleffs skugga. Granbacka spekulerar ofta i vad som kunnat vara men ger sällan svar på sina egna frågor.

Granbacka verkar ha svårt att bestämma sig för vad *Sigrid Schauman – Med palett och penna* ska vara för typ av berättelse. Är det den konstnärsbiografi som den utger sig för att vara, eller är det en personskildring, en brevsamling, en jämförelse mellan Ellen Thesleffs och Sigrid Schaumans konstnärskap, eller en spekulering om vem Schauman var eller kunde ha varit? Speciellt då konsten flera gånger hamnar i skymundan är det svårt att veta vem boken riktar sig till. Det verkar i stället som om Granbacka har haft problem att sälla i sitt rika material och därmed tagit med långa utläggningar om mindre relevanta aspekter, eftersom materialet helt enkelt varit tillgängligt.

Biografien om Schauman är ett viktigt tillskott till det konsthistoriska fältet eftersom en dylik biografi hittills har saknats. Boken ger en helhetsbild av konstnärens långa liv och viktiga händelser, och läsaren får inblick i den slutna konstnärens liv som rekonstrueras med hjälp av ett stort arkivmaterial. Ombrytningen är snygg och språket till största del korrekt. Tyvärr faller helheten platt. Biografien saknar fokus, går förbi sin målgrupp bestående av den konstintresserade allmänheten och lämnar en stark känsla av osäkerhet. Intrycket är halvfärdigt, läsaren lämnas ensam med spekuleringarna utan att frågetecknen reds ut. Schauman framställs främst som en privatperson som målade, i stället för den konstnär hon var. Biografien är en spännande levnadsskildring,

men lämnar läsaren otillfredsställd vad gäller Sigrid Schaumans konstnärsgärning och betydelsen av hennes konstkritik.

Sofia Simelius

■ En öppning för forskning i pojkskap och maskulinitet

Antti Kivijärvi, Tuija Huuki & Harry Lunabba (red.):
Poikatutkimus. Vastapaino, Tammerfors 2018

I antologin *Poikatutkimus* (fritt översatt Pojkforskning) reder olika forskare ut maskulinitet och pojkkultur ur ett flertal perspektiv. Pojk- och mansforskning har redan i flera årtionden bedrivits vid universiteten, men arbetet med maskulinitet och pojkkultur har fått ett starkare samhälleligt fotfäste i Finland först efter #metoo. Antologin som lämpligt utkom år 2018 fungerar som ett viktigt bidrag till det arbete som görs med killar, män och maskulinitet ute på fältet. De olika bidragen i antologin är av varierande kvalitet, men i sin helhet är antologin upplysande och intressant.

I antologin ingår bidrag där man för det första studerar hur manlighet definierats och beskrivits i texter och dokument inom barnskyddet och den sociala sektorn, för det andra pojkkultur i skolmiljön, för det tredje pojkars relation till (emotionell) sårbarhet och för det fjärde pojkskap i olika mer eller mindre avgränsade miljöer och sammanhang i Finland. Redaktörerna för antologin är Antti Kivijärvi, Harry Lunabba, och Tuija Huuki. Artiklarna i antologin har skrivits av Ilana Aalto, Lauri Julkunen, Timo

Harrikari, Harry Lunabba, Jukka Lehtonen, Sari Sulkunen, Merja Kauppinen, Tuija Huuki, Jenni Wessman, Päivi Känkänen, Jonne Silonsaari, Jenni Raitanen, Ira A. Virtanen, Päivi Armila, Marin Käyhkö, Ville Pöytä, Tarja Tolonen, Antti Kivijärvi och Kai Mathias.

De intressantaste bidragen är de som tar upp aktuella teman till diskussion och granskning, såsom pojkars skolframgång eller de fenomenologiska granskningarna av pojkkultur i olika sammanhang. Särskilt fruktbara är bidragen som granskar förhållandet mellan maskulinitet och marginalisering. I den aktuella samhällsdebatten blandas fenomenen marginalisering och maskulinitet ihop, och det vore viktigt att politiker, samhällsdebattörer och journalister klarar av att analysera dessa fenomen utgående från deras rätta kausala samband. Ett annat mycket viktigt perspektiv i antologin är anknytningsperspektiv i samband med killars socialisering.

En central utgångspunkt för denna antologi är skiljelinjen mellan killars och mäns kroppslighet och idén om manlighet, samt hur dessa varierar över tid och rum. Utgångspunkten är viktigt därför att den fungerar som ett verktyg för att utveckla modeller och förutsättningar för sådan manlighet som är konstruktiv och stöder demokratiska och egalitära värderingar. Utifrån detta kan man vidareutveckla diskussionen om manliga modeller som inte idealiserar våld, risktagande, dominans, sexuella erövringar, hederskultur, konkurrens och distans till egna och andras emotionella behov.

Ett av de intressantaste bidragen i antologin tar upp tendenser i den samtida maskulinitetskonstruktionen som tvingar in killar i ett hårt emotionellt landskap. Det finns en social dynamik som är baserad på konkurrens om hegemoni inom gruppen på bekostnad av att bejaka mänskliga behov av emotionell kontakt. I ett sådant landskap tvingas pojkar att välja mellan status och sina mänskliga emotionella behov av trygg anknytning. Anknytningsteori är en teori inom psykologin som granskar det emotionella band som först föds genom relationen mellan barnet och vårdaren, och senare tar sig i uttryck i alla sociala relationer en människa har. Om det är så att pojkkulturer byggs upp som emotionellt otryyga miljöer, leder det även till att pojkars emotionella redskap utarmas

vilket i sin tur gör dem sårbara inför livets olika skeenden, såsom parrelationer, skilsmässor eller samhällsomvälvningar. Är det därför som män begår självmord och våldsbrott i högre utsträckning än någon annan samhällsgrupp och dessutom är särskilt sårbara inför samhällets omstruktureringar och skilsmässor?

Utöver detta behandlar antologin bland annat invandrarunga och deras erfarenheter av rasism och marginalisering som en av de faktorer som skapar utgångspunkten för deras sociala dynamik och identitet i det finska samhället. Antologin erbjuder också perspektiv på radikalisering, bland annat skolskjutningar och deras koppling till maskulinitet. Ett annat viktigt område som berörs är fostring, både inom och utanför aktiviteter kopplade till sport. I sportvärlden och samhällsdebatten diskuteras tränares lämplighet i att fostra unga människor i allmänhet inte. Hittills har frågan inte väckts om tränare snarare kultiverar dåliga modeller för unga. Antologiförfattarna tar bland annat upp organisationen Icehearts, vars syfte är att erbjuda en trygg miljö för utsatta unga, och som på detta sätt har betonat ett ansvarsfyllt fostringsarbete. Detta är eventuellt en diskussion som kunde föras på bredare front inom sportvärlden.

Antologin bidrar alltså med insyn i många frågor som berör pojkskap och maskulinitet: fostringsarbete, våldskultur, synen på flickor, marginalisering och rasism, emotionell sårbarhet, anknytningsperspektiv, vänskap och socialisering i olika sammanhang. Trots att antologin är ett värdefullt bidrag till fältet och kunskapen om maskulinitet är detta bara ett ytskrap som i bästa fall också kan fungera som startskottet för en djupdykning i olika frågor kring maskulinitet och pojkkultur.

Nana Blomqvist

■ En samling autoetnografi

Sandra L. Pensoneau-Conway, Tony E. Adams & Derek M. Bolen (red.): *Doing Autoethnography*. Sense Publishers, Rotterdam 2017

År 2011 arrangerades den första internationella konferensen *Doing Autoethnography*, som uteslutande fokuserade på metoden autoetnografi, vid Wayne State University i USA. Sedan dess har konferensen arrangerats ytterligare fyra gånger och nästa konferens arrangeras i januari 2020. Konferensen är numera inte ensam i sitt slag, vilket visar på autoetnografins etablering som metod. År 2019 arrangeras för fjärde gången *Critical Autoethnography Conference* och under en ännu längre tid har det under *Congress of Qualitative Inquiry* ingått autoetnografiska paneler. Boken *Doing Autoethnography* publicerades efter den femte konferensen med samma namn och bokens bidrag kommer från tidigare års konferensbidrag.

Doing Autoethnography är inte en metodbok, och gör inte heller anspråk på att vara en. Samtidigt är boken ytterst välkommen, eftersom det redan finns ett flertal utomordentliga metodböcker. Sammanlagt samsas tjugonio författare, varav förordet är skrivet av två, inledningen skriven av tre och resterande står för de övriga tjugotvå kapitlen. Den stora bredden bland bidragen både vad gäller tema, stil och vetenskapsdisciplin, gör att de flesta som är nyfikna på autoetnografi kan hitta något av intresse. Men även personer som redan är bekanta med metoden hittar antagligen teman som intresserar eller som tangerar den egna forskningsinriktningen. För personer som undervisar skulle *Doing Autoethnography* fungera ypperligt som kurslitteratur i samhällsvetenskapliga, socialvetenskapliga eller kulturvetenskapliga ämnen. Utvalda kapitel kunde läsas i en kurs i metodologi, tillsammans med eller efter studenterna läst en text om autoetnografi som metod. Dessutom kunde kapitel enligt teman väljas ut i mer tematiska kurser. Mer övergripande teman som kan hittas i boken är identitet, normer och förhandlingar; frågor kopplade till ras, kön, sexualitet, kropp och medborgarskap; exkludering och samhörighet; olika former

av förtryck och övergrepp; barriärer i relation till lärande eller utbildning; samt att leva i på olika sätt komplicerade relationer.

Boken kan beskrivas som en presentation av autoetnografi som fält samt dess variationer. Bland bokens bidrag kan jag exempelvis urskilja performansautoetnografi, kritisk autoetnografi, kollaborativ autoetnografi, queer autoetnografi, men också bidrag där fler av dessa sammanvävs. Stilarna som bokens kapitel är skrivna i är flertaliga och innefattar dialog, prosa, poesi och dramatik, men också ett kapitel som är en transkription av ett konferensföredrag kan hittas. Det jag oberoende av form och stil ser som gemensamt är en medvetenhet om och ett fokus på berättelse, vilket också är kännetecknande för autoetnografi som metod generellt. Innan en knappt tre sidor lång inledning av redaktörerna till boken ingår ett ungefär lika kort förord av Carolyn Ellis och Arthur P. Bochner, som jag ser som pionjärer inom autoetnografi. I detta förord skriver Ellis och Bochner att läsaren finner ett nöje i att läsa berättelserna i boken och att bokens författare är beslutsamma i sitt mål att kommunicera med läsaren, snarare än att helt enkelt imponera med sitt intellekt eller teoretiska skarpsinne (vii), vilket jag håller med om. Samtidigt betyder inte det här att dessa inte finns, men det är väldigt tydligt att berättelse och berättandet är centralt i autoetnografi. Berättelserna i boken berör, väcker nyfikenhet och hjälper läsaren förstå hur personliga erfarenheter kan förstås i relation till teori och samhällliga strukturer. Fokus på berättelse uppfattar jag som en av hörnstenarna inom autoetnografi som metod.

Att skriva en recension av en autoetnografisk antologi – som inte handlar om autoetnografi som metod – utan att skriva om metoden uppfattar jag inte som helt rättvist, samtidigt som jag främst vill ge utrymme åt den faktiska boken. Här gör jag samma begränsning som boken gör, och nämner det lilla som står om autoetnografi som metod och hittas i bokens första fotnot: autoetnografer använder sina personliga erfarenheter för att beskriva, och ibland kritisera, kulturella föreställningar, erfarenheter, praktiker och identiteter, samtidigt som målet är att studera och identifiera kopplingar mellan jaget och samhället (Bochner & Ellis 2006, 111). Sedan år 2006 har autoetnografi som metod dock diskuterats betydligt mer och att kombinera erfarenheter med vetenskaplig teori som en berättelse är ett återkommande tema, i likhet med

att uppfatta också teori som en berättelse. Berättandet och berättelse är dock genomgående centralt, vilket också bokens kapitel exemplifierar.

Det stora antalet kapitelskribenter innebär att boken lyckas visa på den mångfald som finns både vad gäller teman och forskningsfält, men det betyder också att ingen av skribenterna får särskilt stort utrymme att breda ut sig. Samtidigt slås jag av att förmågan att fåordigt visa på bredd, komplexitet och fördjupning kunde sägas vara en av metodens styrkor, eftersom jag kan se dessa framträda i också andra autoetnografiska texter publicerade utanför just dessa bokpärmar. För en recension blir det dock omöjligt att på ett rättvist sätt redovisa för och diskutera alla bidrag, eller ens en stor del av dem. För att exemplifiera hur komplexitet och fördjupning kan skrivas fåordig vill jag kort uppehålla mig vid ett kapitel i boken. I kapitlet "There is no home like place" lyckas David Purnell förtjänstfullt på knappa sju sidor både föra en imponerande teoretisk diskussion om plats – och platsens relation till erfarenheter – och väva samman det med minnen han har från sina olika hem under barndomen och även platser senare i hans liv. Purnell gör teoretiska begrepp tydliga och egna erfarenheter angelägna för oss alla, vilket är ett genomgående drag i antologin.

Ann-Charlotte Palmgren

Litteratur

Bochner, A. P & Ellis, C. (2006): "Communication as autoethnography", i *Communication as...: Perspectives on Theory*, red. G. J. Shepherd, J. St. John, & T. Striphos. Thousand Oaks: Sage, s. 110–122

■ Kolonialhistorisk syntes av det regionala slaget

Pekka Valtonen: *Karibian historia*.

Gaudeamus, Helsingfors 2017

En historia om Karibien som är enhetlig och lättdefinierad låter sig knappast skrivas. De rådande trenderna inom forskningen har närmast bestämt vilka utgångspunkter som är viktigast. Under de senaste årtiondena har den karibiska historieskrivningen över-skuggats av den så kallade atlantiska världens perspektiv. Atlantisk historia står med båda fötterna i en anglosaxisk tradition som utgår från Atlantens avgörande sammanlänkande roll mellan kontinenterna under den långa koloniala eran. Strängt taget är detta en idé som har ett franskt ursprung, nämligen Braudels högt värderade medelhavshistoria. Samtidigt har den atlantiska världens forskningsfält kritiserats för att inte leva upp till sina övernationella föresatser. Tvärtom anses den av många endast vara en förklädd gammal form av imperiecentrerad historieskrivning, närmast företrädd av (nord)amerikanska historiker.

Pekka Valtonen, en kännare av Latinamerikas historia, har valt att inte gå denna väg när han skrivit sin historiska syntes om den karibiska öregionen. För detta förtjänar han mest lovord, men han missar även en del möjligheter att gå utöver den insulära och nationella utveckling han vecklar upp i sin tunga *Karibian historia* (542 sidor). Valtonens motivering av ett Karibien-studium hittas i den unika kulturella smältdegel som regionen utgör, samt att området intill 1800-talets mitt var ett slags industrialiseringens och kapitalismens vaggas för sina respektive ägarnationer. Detta senare faktum har lett till att Karibiens historia präglats så starkt av perioden från 1500- till 1800-talet, tiden då plantageekonomin baserad på afrikansk slavarbetskraft inrättades och konsoliderades.

Valtonen inleder dock förtjänstfullt med en genomgång av det förhistoriska Karibien, och ger en av de mest användbara korta sammanfattningar av den förkolumbianska bosättningen som man kan hoppas hitta. Inledningen avslöjar även att författaren måste ha skrivit utgående från personliga resefarenheter i denna världsdelen. Den utmärkta uppmärksamheten som ägnas åt geografiska

detaljer och skillnader mellan öarna är tyvärr en egenskap som inte tillräckligt många böcker i denna genre har. I allmänhet redogör Valtonen i bokens två första sektioner för hur regionens omvälvningar förorsakade av européernas ankomst ledde till historiskt sett helt nya omständigheter. Det är en berättelse om hur koloniernas ekonomiska system, gränser och regelverk växte fram under århundraden av kaotiska konflikter, merkantil konkurrens och sjöröveri.

De tre påföljande sektionerna utgör lejonparten av boken och behandlar de olika öarnas och ögruppernas historia i en blandad territoriell och nationell framställning. De geografiskt sett största kolonierna Haiti, Dominikanska republiken och Kuba behandlas i egna kapitel medan exempelvis "Brittiska Karibien" erhåller en egen sektion. Det är givetvis inget principiellt fel med en sådan uppställning. Den är ett sätt att ta itu med regionens mångskiftande historia på ett hanterbart sätt.

En sådan uppställning leder dock lätt till en historia som ger intrycket av att vara aningen tillrättalagd. Från att inledningsvis ha presenterat regionens tidiga kolonisering och yviga utveckling som inte kände till gängse politiska och ekonomiska spelregler går Valtonen över till ett historiskt skede, i stort sett 1700-talet, där de europeiska tidigmoderna statsapparaternas maktanspråk mer eller mindre framstår som självklara i den koloniala världen. Verkligheten inom den koloniala administrationen var dock mycket mer problematisk än vad denna beskrivning låter påskina. Territoriell suveränitet var ofta ett ouppnåeligt ideal och både varors och människors rörlighet i den karibiska övärlden ledde till ett regionalt förhållande som styrdes av lokala realiteter snarare än diktat från metropolen.

Med detta sagt bör det nämnas att Valtonen naturligtvis anspelar på denna poäng, och han gör det mer eller mindre kontinuerligt. Kritikens kärna är här närmast att han skulle kunna göra den ännu mera synlig, speciellt som man kan utgå ifrån att en vanlig läsare, vare sig lekman eller historiker, kommer till detta ämne med en förförståelse som grundar sig på nationalstaten som självskrivna historisk aktör. Om den gränsöverskridande verkligheten under kolonialismens glanstid hamnar något i skymundan, så blir dock avkoloniseringen utförligt beskriven, något som är en av Valtonens

största meriter med denna bok. Slaveriets och kolonialsystemets bestialiska historia avlöstes tyvärr inte av några inhemska succéhistorier efter självständighetens inträdande. Personcentrerad politik och regelrätta diktaturer blev regionens lott under senare delen av 1800-talet och det mesta av 1900-talet, punktvis markerat av Förenta Staternas nykoloniala maktanspråk. Valtonen ger en balanserad bild av regionens beroendeförhållande till världsmarknaden, försvårat av det eviga ekonomiska grundproblemet med en bräcklig monokultur, dels baserad på det gamla sockerröret, dels på nya odlingsväxter såsom bananen. Han avslutar den politiska och ekonomiska historien med en intressant översikt över Karibiens religiösa, musikaliska och kulturella liv.

Sammanfattningsvis är *Karibian historia* en högst nödvändig bok om ett ämne som finskspråkiga historieintresserade inte hittills kunnat finna många titlar om på finska. Det familjära och traditionella nationella perspektivet måste även utgående från detta sammanhang räknas som positivt, även om en läsare som önskar mera fördjupande läsning saknar vissa gränsöverskridande helhetsteckningar. En utförligare beskrivning skulle även ha kunnat ägnas de danska och den enda svenska kolonins historia, med tanke på att även de allra minsta brittiska kolonierna får en ganska detaljerad behandling. Valtonen skriver mycket initierat och lättfattligt om oerhört komplicerade och mångfacetterade skeenden under en period av 500 år. Karibiens koloniala historia är ett slags nyckelhål med vars hjälp man kan få en inblick i den moderna kapitalistiska världsordningens tidiga utveckling. Att Valtonen lyckas åskådliggöra detta utan att försumma regionens förhistoria och senare nationella utveckling är imponerande.

Victor Wilson

Medverkande

Dag Anckar, professor emeritus i statskunskap, Åbo Akademi
(danckar@abo.fi)

Nana Blomqvist, projektledare för projektet ”Vem é man? Maskulinitet i skolan” vid Ekvalita Ab (nana.blomqvist@ekvalita.fi)

Martin Högstrand, FM, författare, musiker, litteraturvetare och matematikstuderande vid Åbo Akademi (martin.hogstrand@gmail.com)

Mikko Lagerspetz, professor i sociologi vid Åbo Akademi (mikko.lagerspetz@abo.fi)

Lennart J. Lundqvist, professor emeritus i statsvetenskap med särskild inriktning mot organisation och genomförandeprocesser inom miljöområdet, Göteborgs universitet (lennart.lundqvist@pol.gu.se)

Ann-Charlotte Palmgren, PD, universitetslärare i genusvetenskap vid Åbo Akademi (apalmgre@abo.fi)

Sofia Simelius, fil.stud. i konstvetenskap vid Åbo Akademi (sofia.simelius@abo.fi)

Lars Westerlund, professor, docent i rätts- och förvaltningshistoria, förutvarande forskningschef vid Riksarkivet, (lars.p.westerlund@gmail.com)

Victor Wilson, FD, postdoktoral forskare i historia vid Åbo Akademi (victor.wilson@abo.fi)